

MILITAIRE SPECTATOR

Morele vorming

- De twitterende tegenstander
- Nieuwe koers voor de Japan Maritime Self Defense Force?

De artikelen uit de Militaire Spectator zijn ook te vinden via www.kvbk-cultureelerfgoed.nl. Het digitale archief gaat terug tot het jaar van de oprichting, 1832 en loopt tot en met 2005. De artikelen zijn als pdf te downloaden.

militaire spectator

WAARIN OPGENOMEN
DE OFFICIËLE
MEDEDELINGEN VAN
DE KONINKLIJKE
LANDMACHT EN DE
KONINKLIJKE
LUCHTMACHT

Leiding geven
in de
krijgsmacht

De Militaire Spectator is sinds 1832 het militair-wetenschappelijk tijdschrift voor en over de Nederlandse krijgsmacht. Het maakt relevante kennis, wetenschappelijke inzichten, ontwikkelingen en praktijkervaringen toegankelijk en slaat zo een brug tussen theorie en praktijk.

De Militaire Spectator stimuleert de gedachtevorming over onderwerpen die de krijgsmacht raken en draagt zodoende bij aan de ontwikkeling van de krijgswetenschap in de breedste zin van het woord.

Op deze wijze geeft het tijdschrift inhoud aan zijn missie: het bijdragen aan de professionalisering van het defensiepersoneel en het verhogen van het kennisniveau van overige geïnteresseerden.

Daarmee bevordert de Militaire Spectator ook de dialoog tussen krijgsmacht, wetenschap en samenleving.

UITGAVE

Koninklijke Vereniging ter Beoefening van de Krijgswetenschap
www.kvbk.nl
info@kvbk.nl
www.facebook.com/kvbk nederland
twitter: @kvbk1

Secretaris en ledenadministratie

Majoor Daan Storm van Leeuwen
DM.StormVanLeeuwen@mindef.nl

Nederlandse Defensie Academie (NLDA),
Locatie Breda
Faculteit Militaire Wetenschappen,
Sectie MOW
Ledenadministratie KVBK
Postbus 90004, 3509 AA UTRECHT
ledenadministratie@kvbk.nl

De Militaire Spectator wordt ook verstuurd op basis van rang/schaal. Adreswijzigingen doorgeven bij de eigen personeelsdienst.

REDACTIE

luitenant-generaal ir. R.G. Tieskens (hoofdredacteur)
kapitein ter zee P. van den Berg
luitenant-kolonel Marns drs. G.F. Booij EMSD
kolonel drs. A.J.H. Bouwmeester
drs. P. Donker
kolonel MJD dr. P.A.L. Duchaine
dr. J. Duel
cdre KLu b.d. F. Groen
drs. P.H. Kamphuis
luitenant-kolonel kmar drs. ing. D.J. Muijskens
kolonel KLu D.J. Traas MSc
kapitein ter zee mr. N.A. Woudstra
kolonel ir. F.J.A. van Zitteren

BUREAU REDACTIE

mw. drs. A. Kool
dr. F.J.C.M. van Nijnatten
NIMH
Postbus 90701
2509 LS Den Haag
T 070 - 316 51 20 of
070 - 316 51 95
E redactiemilitairespectator@mindef.nl

De Militaire Spectator is aangesloten bij de European Military Press Association

LIDMAATSCHAP

binnenland € 25,00
studenten € 17,50
buitenland € 30,00

OPMAAK EN DRUK

Drukkerij Ten Brink
ISSN 0026-3869

Nadruk verboden

Coverfoto: AVDD

MILITAIRE SPECTATOR

276 Een nieuwe koers voor de Japan Maritime Self Defense Force?

E.C.A. Meijer

De Japanse Maritieme Zelfverdedigingsmacht (JMSDF) heeft een prominente rol in de accentverschuiving naar een proactieve bijdrage aan de vrede, waarbij Japan niet meer van andere landen afhankelijk wil zijn voor zijn defensiebehoeften.

287 Morele vorming

P.H. de Vries

Aangezien militairen vandaag de dag alleen of in kleine groepen voor grote technische en morele uitdagingen staan, zou hun vorming meer gericht moeten zijn op de ontwikkeling van individuele karakters dan op aanvaarding van collectieve waarden.

300 De twitterende tegenstander

P.B.M.J. Pijpers

Een grote westerse mogendheid die niet de 'taal' van de opponent spreekt, of dat nu een godsleer of postmoderne waarheid is, zal nooit zijn wil aan de tegenstander op kunnen leggen en daardoor nooit het conflict kunnen winnen.

En verder:

Editoriaal	274
Andere ogen	315
Tegenwicht	316
Boeken	318

Gezellig!

Op de laatste persconferentie van de Nuclear Security Summit toonde Obama zich van zijn joviale kant. Hij had het in Nederland 'truly gezellig' gehad. Daags erna werd echter duidelijk dat hij binnenskamers forse kritiek had geleverd op het lakse defensiebeleid van de Europese landen. 'Europa schiet tekort,' kopte *NRC Handelsblad* op 27 maart jl. 'Wil het Westen echt een vuist maken tegen Vladimir Poetin, dan moeten Europese landen stoppen met bezuinigen op defensie,' aldus Obama. Eerder had hij gezegd dat Europa van consument een producent van veiligheid moest worden.

Ook de houding van Nederland wekt wrevel bij de Amerikanen

De afgelopen eeuw heeft de VS inderdaad vaak voor Europa in de bres moeten springen. Denk aan beide wereldoorlogen en de crises op de Balkan. Bij het verjagen van Khadaffi nam de VS weliswaar niet de leiding, maar zonder Amerikaans materieel was de missie waarschijnlijk mislukt. De cijfers liegen er ook niet om. De VS neemt in zijn eentje bijna driekwart van de defensie-uitgaven van de NAVO voor zijn rekening; een aandeel dat de afgelopen jaren is gestegen, doordat Europese NAVO-partners fors hebben bezuinigd. Niet alleen hebben Europese bondgenoten van de VS hun defensie verwaarloosd, daarnaast heeft West-Europa zich voor eenderde van zijn olie- en gasinvoer afhankelijk gemaakt van Rusland. Daarmee heeft het zich in een kwetsbare positie gemanoeuvreed.

In Europa ontwikkelt zich opnieuw een crisis. Zelfs degenen die begrip hebben voor de Russische annexatie van de Krim kunnen niet ontkennen dat Poetin onrust veroorzaakt in Oost-Europa. De Hongaarse opstand van 1956 en de Praagse lente van 1968, die bloedig door de Russen werden neergeslagen, staan daar in het geheugen gegrift. Poetin is niet zichtbaar onder de indruk van westerse bevrozing van tegoeden of inreisverboden voor zijn medewerkers. Van dwang of afschrikking is nauwelijks sprake.

Na annexatie van de Krim heeft het Kremlin zijn hand in de onrust in Oost-Oekraïne. Niemand weet of Poetin de Baltische staten of voormalige satellieten van de USSR ongemoeid zal laten. Als hij sluipenderwijs subversieve acties blijft plegen in de voormalige invloedssfeer van het Kremlin zal dat een lakmoesproef voor de NAVO zijn. Poetin is een slimme strateeg, die vast Sun Tzu heeft gelezen: *'To win one hundred victories in one hundred battles is not the acme of skill. To subdue the enemy without fighting is the acme of skill'*.

Met weinig bloedvergieten heeft hij de Krim geannexeerd. Als hij Russische minderheden in het voormalige Oostblok verder weet te mobiliseren kan dat een gevaar betekenen voor de integriteit van oostelijke NAVO-landen. Alleen een ferm en eensgezind antwoord van het Westen kan deze expansiedrift intomen. Soft power kan dan niet zonder hard power. Roosevelt zei het al: *'speak softly and carry a stick'*.

Wat is de positie van Nederland? Kunnen we ons verschuilen achter het feit dat we 'een klein land zijn' en dat onze bijdrage toch niets uitmaakt? Grondoppervlak is een ouderwets criterium om te bepalen of een land 'groot' of

'klein' is. Economisch vermogen geeft een beter beeld. Zo'n klein land is Nederland dan niet. Als achttiende economie van bijna tweehonderd soevereine staten hoort Nederland tot de rijkste landen, zeker per hoofd van de bevolking. Eigenaardig dat één van de meest geglobaliseerde landen ter wereld zo weinig oog heeft voor de veiligheidsaspecten daarvan.

Geld verdienen we graag aan het buitenland, maar als het op veiligheid aankomt leveren we geen aandeel dat overeenkomt met onze positie. De uitgaven voor defensie zijn inmiddels bijna gezakt tot de helft van de twee procent van het Bruto Binnenlands Product waartoe we ons binnen de NAVO verplicht hadden. Geen wonder dat ook wij wrevel wekken bij de Amerikanen, die 4,5 procent van hun BBP aan defensie spenderen. Nederland gedraagt zich als een *free rider*. Enerzijds willen we graag de dekking van artikel 5 uit onze NAVO-verzekeringspolis, anderzijds betalen we maar de helft van de premie. Vroeg of laat moet dit afbreuk doen aan de solidariteit tussen de verzekerden.

We gaan er kennelijk stilzwijgend vanuit dat als Europa of Nederland nog eens bedreigd worden, de VS wel weer zal inspringen. Maar waarom zouden Amerikaanse burgers per inwoner ruim vier keer zoveel over hebben voor defensie als wij? Wat zou Amerikanen motiveren om weer een crisis in Europa op te lossen, met inzet van eigen leven? Hoe denken we aanspraak te kunnen maken op Amerikaanse veiligheidsgaranties als we er zelf te weinig voor over hebben?

Dat we het in Nederland zo gezellig hebben is misschien wel ons probleem. De postmoderne samenleving heeft een aantal inherente zwakheden. Na zeventig jaar afwezigheid van

oorlog worden vrede en veiligheid als vanzelfsprekendheid gezien en ons 'Poldermodel' als panacee voor alle problemen. Met goede wil en overleg denken we alles op te kunnen lossen. Strategisch denken is ons vreemd. Macht is bijna een vies woord. De denkfout van dit alles is dat we onze eigen omgangsvormen op anderen projecteren en verwachten dat buitenlandse machthebbers ook zo functioneren.

Toch gaan we er stilzwijgend vanuit dat de VS wel weer zal bijspringen, mocht Nederland of Europa bedreigd worden

Inmiddels lijkt er weer wat lucht te komen in de rijksbegroting. Partijen hebben elkaar snel gevonden om bezuinigingsmaatregelen in de zorg te verzachten. Enkele partijen hebben de wens geuit het defensiebudget te verhogen, maar dit lijkt niet hoog op de agenda te staan. Van de sluipende expansie van Rusland hebben we kennelijk niet wakker gelegen. Naast een adequate strategie ontbreekt het aan middelen.

Wat moet er gebeuren om Nederland wakker te schudden? Gezelligheid kent geen tijd. Maar als we het echt gezellig willen houden, wordt het wel tijd dat we onze verantwoordelijkheid nemen. ■

Een nieuwe koers voor de Japan Maritime Self Defense Force?

Vorig jaar december publiceerde Japan een nieuwe nationale veiligheidsstrategie met bijbehorende richtlijnen. Beide documenten volgen kort op het laatste veiligheidsdocument uit 2010.

De Japanse Maritieme Zelfverdedigingsmacht (JMSDF) houdt zich bezig met de verdediging van de Japanse maritieme belangen. Zij doet dat binnen de grenzen van de pacifistische grondwet met een defensieve strategie. Daartoe heeft de JMSDF een moderne strijdmacht opgebouwd bestaande uit jagers, onderzeeboten, helikopters en vliegtuigen. De nieuwste te water gelaten jagers met het uiterlijk van een vliegdekschip zijn daar het meest opvallende voorbeeld van. Deze schepen, noch de nieuwe nationale veiligheidsstrategie, vormen echter een radicale trendbreuk met het tot nu toe gevoerde veiligheidsbeleid. Wel is er een accentverschuiving naar een proactieve bijdrage aan de vrede, waarbij Japan niet meer van andere landen afhankelijk wil zijn voor zijn defensiebehoeften. Hierin is een prominente rol weggelegd voor de JMSDF.

Mr. E.C.A. Meijer, MA*

Op 6 augustus 2013 vond in Yokohama de tewaterlating plaats van JDS Izumo, vanaf dat moment het grootste schip in de Kaijō Jieitai, de Japanse Maritieme Zelfverdedigingsstrijdmacht (in het Engels afgekort tot JMSDF).¹ De Izumo, door de JMSDF geclassificeerd als een *helicopter destroyer* (DDH), valt op door zijn naar één zijkant geplaatste opbouw en doorlopende vliegdek om vliegoperaties van zijn boordhelikopters te vergemakkelijken. Daarmee heeft de Izumo alle uiterlijke kenmerken van een vliegdekschip. Een dergelijk schip is in het licht van de pacifistische

grondwet van Japan opvallend te noemen. Vliegdekschepen zijn immers over het algemeen aan te merken als offensieve wapensystemen, terwijl een strikte interpretatie van Artikel 9 van de Japanse Grondwet het bezit van dergelijk oorlogstuig verbiedt. Opvallender is dat Izumo niet het eerste schip in deze configuratie is. Twee kleinere versies van hetzelfde ontwerp werden al in 2009 en 2011 in dienst gesteld.² Bovendien is een zusterschip van de Izumo in aanbouw.

De voorgaande observaties werpen de vraag op of de verwerving van dergelijke schepen een radicale koerswijziging in de strategie, taakstelling en opbouw van de Japanse marine betekent. In december 2013 publiceerde de Japanse regering een nieuwe *National Security Strategy* (NSS), die de komende tien jaar leidend zal zijn voor haar veiligheidsbeleid.³ Tegelijkertijd publiceerde de regering ook

* De auteur studeerde internationale betrekkingen en bereidt momenteel een promotie-onderzoek voor over *seapower*, maritieme strategie en marines.

1 In dit artikel wordt de afkorting JMSDF afgewisseld met de term Japanse marine, hoewel Japan strikt genomen geen marine kent gezien zijn constitutionele beperkingen.

2 De 19.000 ton metende *Hyūga*-klasse.

3 Zie: www.kantei.go.jp/foreign/96_abe/documents/2013/_icsFiles/afield-file/2013/12/18/NSS.pdf.

FOTO REUTERS/KYODO

De tewaterlating van de Izumo in 2013: een opmerkelijk schip in het licht van de pacifistische grondwet van Japan

haar *National Defense Program Guidelines* voor 2014 (NDPG 2014).⁴ Deze vormen samen met de NSS en de *Mid Term Defense Programs* (MTDP) de belangrijkste defensiebeleidsdocumenten voor de *Japan Self Defense Forces* (JSDF).

Dit artikel analyseert welke gevolgen deze documenten inhouden voor de JMSDF en om die vraag te beantwoorden valt het uiteen in twee delen. Het eerste deel schetst een beeld van de geopolitieke en historische feiten en omstandigheden rond Japan. Vervolgens komen de missies en operationele capaciteiten van de Japanse marine aan bod, gevolgd door een overzicht van de opbouw en samenstelling van de varende en vliegende vloot. In het tweede deel volgt een analyse van de NSS en de NDPG 2014. Tot slot geeft het artikel op basis van die analyse antwoord op de vraag of de NSS en de NDPG 2014 een radicale koerswijziging inhouden voor de JMSDF.

De geopolitieke context van Japan

Japan is bij uitstek een maritiem land. Het Japanse eilandenrijk bestaat uit bijna zeventuizend eilanden die zich uitstrekken van Hokkaido in het noorden tot aan de Yaeyama-eilanden in het zuiden, ruim honderd kilometer ten oosten van Taiwan. Geen enkel punt in Japan ligt verder dan 150 kilometer van de zee. Zijn territoriale wateren en exclusieve economische zone beslaan bijna 4,47 miljoen vierkante kilometer. Ter vergelijking: dat is tien keer de totale oppervlakte van Zweden. Japan is een actieve deelnemer aan de politieke, economische en strategische ontwikkelingen in het meest dynamische deel van de wereld op dit moment, het Azië-Stille Oceaan gebied. Dat gebied is welvarend en ontwikkelt zich

4 Zie: www.mod.go.jp/j/approach/agenda/guideline/2014/pdf/20131217_e.pdf.

snel, maar tegelijkertijd is het ook volatiel en het toneel van talrijke potentiële conflicten. Als een maritieme handelsstaat die zeer afhankelijk is van de aanvoerlijnen over zee, heeft Japan een groot belang bij een stabiele, zichzelf ontwikkelende en welvarende regio. De regio kenmerkt zich echter ook door groeiende strategische concurrentie tussen (regionale) grootmachten; de mededinging om schaarse grondstoffen, mineralen en visgebieden en onvoorspelbare en instabiele regimes.

Japan heeft door zijn geografische ligging een viertal maritieme belangen. Het eerste is de bescherming tegen dreigingen vanuit zee. Elke schending van de Japanse territoriale integriteit of onafhankelijkheid moet over zee komen. De *island hopping campaign* in de Tweede Wereldoorlog en de dreiging van een Sovjet-invasie tijdens de Koude Oorlog hebben dat onderstreept. Het tweede maritieme belang van Japan is de exploitatie van de omliggende zeeën voor natuurlijke hulpbronnen en dierlijke rijkdommen. Japan is arm aan grondstoffen, maar de recente ontdekking van olie-reserves in de Oost-Chinese Zee biedt het vooruitzicht van commercieel winbare oliereserves. Vis vormt een belangrijke bron van voedsel voor de Japanse bevolking. Zeehandel is een derde maritiem belang. Vanwege zijn insulaire positie is Japan geheel afhankelijk van de in- en uitvoer van zijn handel over zee. Tot slot is er het maritieme belang waarbij Japan de zee gebruikt om zijn invloed in de regio te promoten. Door het vreedzame gebruik van maritieme middelen kan Japan bijdragen aan vertrouwen en samenwerking tussen de landen van de Azië-Stille Oceaanregio. Zo hebben Japanse marineschepen al diverse malen geassisteerd bij natuurrampen en andere humanitaire operaties.

Veiligheidspolitiek en -strategie van Japan na WO II

Om een herhaling van de agressie waarmee Japan Azië in de eerste helft van de twintigste

eeuw zo geteisterd had te voorkomen besloten de Geallieerden, geleid door de Verenigde Staten, na afloop van de Tweede Wereldoorlog dat Japan geen strijdkrachten meer mocht hebben. Dat werd in Artikel 9 van de Japanse Grondwet verankerd: *'Aspiring sincerely to an international peace based on justice and order, the Japanese people forever renounce war as a sovereign right of the nation and the threat or use of force as means of settling international disputes. (2) To accomplish the aim of the preceding paragraph, land, sea, and air forces, as well as other war potential, will never be maintained. The right of belligerency of the state will not be recognized'*. Maar de opkomende Koude Oorlog en de daarmee veranderende geopolitieke situatie in Oost-Azië wijzigden de houding van de Verenigde Staten al snel. De communistische overwinning in de Chinese burgeroorlog in 1949 en de oorlog die in 1950 uitbrak op het Koreaanse schiereiland gaven daarbij de doorslag. Bovendien begonnen de beleidsmakers in Washington zich te realiseren dat een welvend en herbewapend Japan de beste manier was om de communistische vloedgolf die Oost-Azië dreigde te overspoelen te helpen indammen. Dit vormde de basis van het *burden sharing*-beleid dat de VS ook in de rest van zijn invloedssfeer in Azië en Australië ging voeren.⁵ De spanning tussen de Amerikaanse druk om een proportioneel deel van de defensietaken voor zijn eigen rekening te nemen en de pacifistische inslag van zijn grondwet zou gedurende de hele Koude Oorlog een constante blijven in de Japanse veiligheidspolitiek. Mede in antwoord hierop ontwikkelde premier Yoshida Shigeru begin jaren '50 de naar hem genoemde Yoshida Doctrine. Deze schreef voor dat Japan zich diende te concentreren op economisch herstel om het land op zo kort mogelijke termijn zijn plaats onder de grootmachten weer in te laten nemen. Tegelijkertijd diende Japan de druk van de VS, om meer militaire verplichtingen op zich te nemen, te weerstaan.

Met het ondertekenen van het Verdrag van San Francisco in 1951, waarmee officieel de vrede werd getekend en het gelijktijdig gesloten Veiligheidsverdrag met de VS werd

5 E.A. Olsen, 'Determinants of strategic burdensharing in East Asia, the US-Japan context' in: *Naval War College Review* (39) (1986) (May/June) 6.

FOTO: JMSDF

Met de indienststelling van jagers met het Aegis combat system, zoals de Myoko, zocht de Japanse marine vooral naar kwantitatieve verbetering

de geallieerde bezetting van Japan beëindigd en de basis gelegd voor de naoorlogse Japanse veiligheidspolitiek. De paramilitaire politiemacht die op Amerikaans initiatief in het leven was geroepen werd begin jaren vijftig veredeld tot een nationale veiligheidsmacht. Onder verdere Amerikaanse druk werd ten slotte in 1954 op grond van de *Defense Agency Establishment Law* en de *Self Defense Law* de JSDF opgericht, bestaande uit grond-, lucht- en maritieme componenten.

Sinds de oprichting van de JSDF zijn de Japanse veiligheidsstrategie en het defensiebeleid vastgelegd in achtereenvolgens de *Basic Defense Policy* (1957), de *National Defense Program Outline* (NDPO) van 1977 en 1996 en de NDPG van 2005 en 2010. Sinds 1986 zijn hier de MTDP bijgekomen, die de totale defensieuitgaven en grootste materiaal aankopen in de daaropvolgende vijf jaar uiteenzetten om de doelstellingen uit de NDPO/NDPG te verwezenlijken. Het uitgangspunt van al deze documenten is dat de defensieinspanningen van Japan zijn

gebaseerd op de Japanse Grondwet en de beperkingen daarin vastgelegd en het bondgenootschap met de VS. Hierbij dienen de strijdkrachten die Japan opbouwt puur defensief te zijn. De operationele taakverdeling komt er op neer dat de Amerikaanse strijdkrachten zich concentreren op offensieve operaties en de JSDF op de defensieve.⁶ Deze complementaire missies worden ook wel als een ‘zwaard en schild’-verhouding aangeduid.

Missie en operationele capaciteiten van de JMSDF

De primaire missie van de JSDF is de verdediging van Japan tegen externe agressie. Hiervan zijn de missies van de JMSDF af te leiden: afschrikking, *sea control*, verdediging van de kust en verdediging tegen ballistische raketten (ook wel (*Theatre*) *Ballistic Missile Defence* of

6 Y. Koda, 'A New Carrier Force? Strategy, force planning and JS Hyuga' in: *Naval War College Review* 64 (2011) (3) 34.

(T)BMD) genoemd. Deze missies geven de maritieme belangen van Japan weer en reflecteren de nationale visie op het defensiebeleid en de nationale veiligheidsuitdagingen die in de NSS staan. Een gedetailleerde analyse van elk van de missies van de Japanse marine zal een helder beeld geven van de missies zelf, hun relatie met de nationale veiligheidsuitdagingen en de capaciteit van de JMSDF om deze missies te volbrengen.

De missies van de JMSDF reflecteren de nationale visie op het defensiebeleid en de nationale veiligheidsuitdagingen die in de NSS staan

Afschrikking

De afschrikkingmissie van de JMSDF is een afgeleide van de nucleaire afschrikkingdoctrine die tussen Oost en West gold in de Koude Oorlog. Afschrikking is bij uitstek een verdedigingsstrategie. De doctrine vertrouwt niet op het vermogen om een tegenstander in absolute zin te verslaan, maar juist op de inschatting van die tegenstander dat de te verwachten kosten van een overwinning de eventuele baten te boven zullen gaan. Het resultaat zal zijn dat de tegenstander er voor zal kiezen geen aanval te ondernemen. Sinds de oprichting is de JMSDF van een staat van feitelijke ontwapening getransformeerd naar één van de meest geavanceerde marines in de wereld. Halverwege de jaren zeventig bezette Japan de vijfde plaats in termen van totaal tonnage.⁷ Door het gunstige economische klimaat van de jaren tachtig was Japan in staat om de bestaande scheepsmacht te vervangen met moderne schepen, zonder daarbij numeriek aan kracht

in te boeten. Na het einde van de Koude Oorlog werd de aandacht verlegd naar kwalitatieve verbetering in plaats van kwantitatieve. Met name de indienststelling van met het Amerikaanse *Aegis combat system* uitgeruste jagers van de *Kongo*- en *Atago*-klasse getuigen van deze verandering.

Sea control

De sea control-missie richt zich op de vrijheid van handelen in een bepaald zeegebied. Die vrijheid kan beperkt zijn in plaats, tijd en omvang, afhankelijk van de uit te voeren taak. De JMSDF streeft in geval van een directe invasie naar sea control in het kader van de verdediging van de Japanse hoofdeilanden. Het veiligstellen van de wateren rondom Japan en zijn aanvoerlijnen over zee, de zogeheten *sea lines of communication* (SLOC's), stelt de (zee) strijdkrachten van de Amerikaanse Zevende Vloot namelijk in staat hun offensieve slagkracht in stelling te brengen tegen vijandelijke doelen ter zee en op het land. De verdediging van de SLOC's is daarnaast van cruciaal belang voor de toelevering van primaire levensbehoeften en instandhouding van de Japanse welvaart, zowel in oorlogs- als in vreedstijd. Voor het uitvoeren van de sea control-missie heeft de Japanse marine de onderzeebootbestrijding (*anti-submarine warfare*, ASW) en mijnenbestrijding (*mine countermeasures*, MCM) tot kerntaken gemaakt. Deze taakstelling is te verklaren uit twee historische ervaringen. Zo gaf de Keizerlijke Vloot in de Tweede Wereldoorlog een lage prioriteit aan de onderzeebootbestrijding, wat er toe leidde dat geallieerde onderzeeboten meer dan de helft van de Japanse koopvaardij tot zinken konden brengen met torpedo's en zeemijnen. Het werd één van de belangrijkste oorzaken van de (economische) ineenstorting van het Japanse keizerrijk. De tweede ervaring dateert uit de Koude Oorlog, toen het zeer omvangrijke aantal onderzeeboten van de Sovjet-vloot in de Stille Oceaan een ernstige bedreiging vormde voor de Japanse SLOC's en de aanwezige Amerikaanse zeevrijheidskrachten in het noordwesten van de oceaan.⁸

In het tijdperk na de Koude Oorlog maakte de eenzijdige dreiging van de Sovjet-Unie plaats

7 E.L. Martin, 'The evolving missions and forces of the JMSDF', in: *Naval War College Review* 48 (1995) (2) 47.

8 Y. Koda, 'Perspectives on the Japan Maritime Self Defense Force' in: *Sea Power Centre Australia Working Paper* (2012) (21) 6.
Zie: www.navy.gov.au/sites/default/files/documents/Working_Paper_21.pdf.

voor een diffuser regionaal veiligheidsbeeld. China is sterk opgekomen en moderniseert zijn strijdkrachten, terwijl Noord-Korea actief het bezit van kernwapens en raketten nastreefde. Desondanks bleef de sea control-missie van de JMSDF gebaseerd op bescherming van de SLOC's, gegeven Japans blijvende afhankelijkheid van de invoer van natuurlijke hulpbronnen en voedsel.

Kustverdediging

Kustverdediging is een missie die naar West-Europese begrippen wellicht wat archaisch overkomt. In de geopolitieke omstandigheden van Oost-Azië is zij echter zeer reëel. Tijdens de Koude Oorlog was de kustverdedigingsmissie gericht tegen een invasie vanuit de Sovjet-Unie. Zij omvatte ook de verdediging van vitale kustgebieden met havenfaciliteiten, kritieke infrastructuur (zoals kerncentrales) en de strategische zeestraten rondom Japan.

Deze kustverdedigingsmissie blijft nog steeds relevant voor de JMSDF, zelfs nu de kans op een gewapende invasie aanzienlijk is afgenomen. Infiltraties van Noord-Koreaanse en Chinese schepen in de territoriale wateren van Japan en de onenigheid tussen China en Japan over territoriale en soevereiniteitskwesties in de Oost-Chinese Zee geven het voortdurende belang van deze missie aan. De sea control-missie levert overigens ook een bijdrage aan de kustverdedigingsmissie, want door de vrijheid van handelen van Amerikaanse zee-strijdkrachten in de wateren rondom Japan te bewerkstelligen wordt tegelijkertijd de kust verdedigd.

BMD

De verdediging tegen ballistische raketten is een nieuwere missie vergeleken met de hierboven genoemde 'klassieke' maritieme missies. Na de Noord-Koreaanse testen met ballistische

De Hyuga, één van de schepen van de gelijknamige klasse, is ontworpen als een helicopter destroyer met een doorlopend vliegdek

raketten voor de middellange en lange afstand over Japan in 1993 en 1998 besloot de Japanse regering in antwoord hierop tot de ontwikkeling van een robuuste BMD-capaciteit.⁹ De JMSDF heeft daarbij aansluiting gezocht bij het BMD-programma van de Amerikaanse marine. Hiertoe zijn de vier luchtverdedigingsjagers van de Kongo-klasse geschikt gemaakt en worden de twee luchtverdedigingsjagers van de Atago-klasse eveneens met deze capaciteiten uitgerust.

Rampenbestrijding en humanitaire operaties

Een laatste missie is de rampenbestrijding en humanitaire hulpverlening. De aardbeving en de daarop volgende tsunami die leidde tot enorme overstromingen en de kernramp in Fukushima in 2011 hebben nogmaals onderstreept hoe kwetsbaar Japan is voor natuurrampen. Daarnaast leverde het adequate optreden van JSDF-eenheden in de nasleep van de tsunami in de Indische Oceaan in 2004 Japan internationaal veel goodwill op.

Opbouw en samenstelling van de vloot

In het licht van deze missies is het noodzakelijk stil te staan bij de overwegingen achter de opbouw van de JMSDF. Met het oog op de onderzeebootbestrijdingstaak ontwikkelde de JMSDF in de beginjaren het concept van een toegewijde anti-onderzeeboot *hunter/killer*-taakgroep. Er werden plannen gemaakt voor de aankoop van kleine ASW-vliegdekschepen, die de kern van de taakgroep zouden moeten vormen. Deze schepen kwamen er uiteindelijk niet omdat het bezit van deze als offensief aangeduide wapensystemen niet strookte met de pacifistische grondwet.

De JMSDF besloot tot de formering van zogeheten *Escort Flotillas*, bestaande uit een lucht-

verdedigingsjager, twee *helicopter destroyers* elk uitgerust met drie ASW-helikopters en vijf jagers voor algemene escortetaken. Later werd, door de toenemende dreiging van anti-scheepsraketten, het aantal luchtverdedigingsjagers uitgebreid naar twee. Dat ging ten koste van één van de *helicopter destroyers*. De vijf escortejagers werden met elk één ASW-helikopter uitgerust. Hiermee ontstond het 'acht-acht'-concept: acht schepen met acht helikopters.¹⁰ Aanvankelijk werd de *helicopter destroyer*-rol vervuld door schepen van de *Haruna*- en *Shirane*-klasse. Zij hadden een conventionele *destroyer*-indeling, maar waren tevens gebouwd rondom een grote hangar waarin drie zware ASW-helikopters konden worden meegevoerd. In het ontwerp voor de opvolgers van deze schepen werd rekening gehouden met de operationele ervaringen. Zo was er vooral meer behoefte aan ruimte, zowel op het vliegdek (om ten minste drie helikopters tegelijkertijd te kunnen laten opstijgen) als in de hangar (voor reparaties en onderhoud aan de helikopters waarbij de rotorbladen in uitgespreide stand moesten blijven). Dit alles leidde tot een ontwerp voor een *helicopter destroyer* met een doorlopend vliegdek.¹¹ Tegelijkertijd zou de nieuwe *helicopter destroyer* ook moeten kunnen dienen als vlaggenschip van de taakgroep waar hij deel van uitmaakte en daarom werden ook faciliteiten voor de commandant en zijn staf toegevoegd. Hieruit kwamen uiteindelijk de twee schepen van de *Hyuga*-klasse voort en de nog grotere *Izumo*-klasse, waarvan er eveneens twee gepland zijn.

Een tweede poot van de ASW-taak werd gevormd door onderzeeboten. Tegenwoordig opereert de JMSDF met zestien conventionele onderzeeboten, verdeeld over twee onderzeebootflottieljes. Naast onderzeebootbestrijding hebben deze onderzeeboten ook een *sea denial*-taak, het ontzeggen aan de tegenstander van het vrijelijk gebruik van een bepaald zeegebied. De onderzeeboten van de *Oyashio*-klasse vormen momenteel de werkpaarden van de Japanse onderzeebootdienst. Het zijn zeer geavanceerde diesel-elektrische boten. Zij worden aangevuld (en op termijn vervangen) door de nieuwe boten van de *Soryu*-klasse.

9 National Defense Program Guidelines FY 2005-, 8.

Zie: www.mod.go.jp/e/d_act/d_policy/pdf/national_guidelines.pdf.

10 Y. Koda, 'A new carrier race? Strategy, force planning, and JS Hyuga' in: *Naval War College Review* 64 (2011) (3) 43-44.

11 Idem, 51.

De Lockheed P3-C Orion, zowel ingezet voor ASW als de patrouille- en surveillancetaak, worden uitgefaseerd en vervangen door een Japans toestel

FOTO JMSDF

De Soryu's zijn uitgerust met de zoegenomede *air independent propulsion*, wat het uithoudingsvermogen onder water en de geruisloosheid van de onderzeeboten aanzienlijk verbetert. Zij zullen de kern vormen van de Japanse onderzeebootvloot.

Voor de verdediging van de kust en de strategische zeestraten zijn vier divisies van elk vier jagers georganiseerd. Een belangrijk onderdeel van de sea control-missie wordt uitgevoerd door de mijnenbestrijdingsvaartuigen en vliegende eenheden. Negentwintig mijnenvegers van vijf verschillende klassen¹² en elf mijnenbestrijdingshelikopters van het type MH-53E *Sea Dragon* zijn georganiseerd in één mijnenbestrijdingsdivisie en één mijnenbestrijdingssquadron.

Een vierde belangrijk onderdeel is de marineluchtvaartdienst. Deze bestaat naast ASW-helikopters van de types Mitsubishi SH-60J/K en de hierboven genoemde MCM-helikopters uit maritieme patrouillevliegertuigen van het type P-3C Orion. De Orions nemen zowel de ASW-taak als de patrouille- en surveillancetaak voor hun rekening. Ze zullen in de komende jaren worden uitgefaseerd en vervangen door een in Japan zelf ontwikkeld toestel, de Kawasaki P-1.

Met betrekking tot de mijnenbestrijding is de Japanse marineluchtvaartdienst de enige naast de Amerikaanse die gebruikt maakt van de MH-53E mijnenbestrijdingshelikopter. Deze toestellen zullen worden vervangen door een variant van de AW101-helikopter.

Strategische heroriëntatie: de NSS en de NDPG 2014

Eind vorig jaar publiceerde de Japanse regering twee nieuwe nationale veiligheidsdocumenten. De twee meest in het oog springende aspecten van de publicatie van de NSS en de NDPG 2014 zijn de kennelijke noodzaak voor het eerst een nationaal veiligheidsstrategiedocument te moeten uitbrengen en de relatief korte periode die is verstreken sinds het uitkomen van het voorgaande leidende defensiedocument, de NDPG 2010. De verklaring is volgens de Japanse regering dat de veiligheidssituatie in de regio sinds 2010 verslechterd is. In 2012 voerde Noord-Korea weer rakettesten uit, terwijl China sinds 2010 zijn activiteiten ter zee en in de lucht heeft opgevoerd met herhaaldelijke

12 Dit zijn de Uruga-klasse, Yaeyama-klasse, Enoshima-klasse, Hirashima-klasse, Sugashima-klasse, Uwajima-klasse en Ieshima-klasse.

schendingen van de Japanse territoriale wateren tot gevolg. Daarnaast noopte ook de strategische wending van de Verenigde Staten richting Azië tot een verdere versterking van het Japans-Amerikaanse bondgenootschap. Tot slot werd Japan getroffen door een natuurramp van ongekeerde omvang in zijn geschiedenis, die het belang van een gedegen voorbereiding op rampenbestrijding door de JSDF weer aangaf. Dit heeft geresulteerd in de publicatie van de NSS en de oprichting van een nationale veiligheidsraad, die als forum dient om sneller te kunnen reageren op diplomatieke en veiligheidsvraagstukken. De NSS is bedoeld als overkoepelend document waarin de nationale belangen en nationale veiligheidsdoelstellingen helder uitgesproken worden. De richtlijnen uit de NDPG 2014 zijn bedoeld om het algemene kader en de richting te schetsen voor het defensiebeleid en de rol en de capaciteiten van de JSDF. De volgende paragrafen gaan dieper in op de NSS.¹³

De National Security Strategy in het kort

De NSS bevestigt de eerder in dit artikel genoemde grondbeginselen van de Japanse veiligheidsstrategie: het defensieve karakter van de Japanse krijgsmacht en het bondgenootschap met de VS. De NSS extraheert daaruit drie strategische belangen: de handhaving van de soevereiniteit, de onafhankelijkheid en territoriale integriteit van Japan, de welvaart van de Japanse bevolking en de instandhouding en bescherming van de internationale rechtsorde en de universele normen en waarden. Deze belangen zijn gezien de continuïteit in de grondbeginselen weinig opzienbarend. Wel opmerkelijk aan de NSS is het voornemen om een beleid te voeren dat een proactieve bijdrage levert aan vrede om zo de strategische belangen te kunnen beschermen, waarbij het beginsel van internationale samenwerking als leidraad dient.¹⁴ Deze proactieve bijdrage aan de vrede wordt als het fundamentele beginsel aange-merkt waar Japan zich aan dient te houden.

De belangrijkste doelstellingen van die proactieve bijdrage zijn het versterken van de Japanse afschrikking en het verbeteren van het veiligheidsklimaat in het Azië-Stille Oceaan gebied door het bondgenootschap met de Verenigde Staten te verstevigen en het verbeteren van het vertrouwen en de betrekkingen met de partners van Japan binnen en buiten Azië.

De NSS constateert de veranderende machtsbalans in de wereld met de opkomst van landen als China en India, de verschuiving van het centrum van de wereldpolitiek en -economie van de Atlantische naar de Stille Oceaan en de grotere rol van niet-statelijke actoren. Als belangrijkste bedreigingen noemt de NSS de proliferatie van massavernietigingswapens, internationaal terrorisme, de gevaren voor de *global commons* en de risico's van een verweven wereld-economie. Wat betreft het regionale veiligheidsbeeld heeft de verschuiving in de machtsbalans volgens de NSS geleid tot geschillen en spanningen. De regio rondom Japan kenmerkt zich door uiteenlopende politieke, economische en sociale systemen, de aanwezigheid van een aantal kernmachten en het ontbreken van een overkoepelend regionaal veiligheidsregime. Deze omstandigheden leiden volgens de NSS tot steeds meer *gray-zone situations*, die het midden laten tussen een staat van vrede en een acute dreigende crisis over bijvoorbeeld territoriale soevereiniteit en belangen. Deze situaties hebben het kenmerk gemakkelijk naar crises te kunnen escaleren. Als concrete veiligheidsuitdagingen noemt de NSS Noord-Korea en China. Noord-Korea heeft aanzienlijke conventionele strijdkrachten, massavernietigingswapens en ballistische rakettechnologie. Het Noord-Koreaanse regime onder Kim Jong-un vertoont provocatief gedrag en is een destabiliserende factor in de regio. Over China merkt de NSS op dat het er op lijkt alsof het land zijn opkomst wil inbedden in de internationale normen en waarden en een meer actieve en coöperatieve rol wil spelen in de regio en de wereld. Daarentegen zet China zijn militaire modernisatie voort zonder daarbij inzicht te geven in zijn defensiebegroting. Bovendien stelt het land zich dwingend en assertief op in territoriale kwesties, zowel in het maritieme als in het luchtdomein.

13 De integrale tekst van de NSS is te raadplegen op: www.cas.go.jp/jp/siryou/131217anzenhoshou/nss-e.pdf.

14 NSS, 5.

De NSS stelt dat Japan eerst en vooral zijn eigen capaciteiten moet versterken, zowel op militair als op diplomatiek, economisch en technologisch gebied. Dit artikel gaat alleen in op de militair-strategische benadering. Deze bestaat uit het versterken van de mogelijkheden om Japans territoriale integriteit te beschermen. Hiertoe behoort ook het proactief beschermen van de verder van de hoofdeilanden gelegen Japanse eilanden. Daarnaast bestaat de militair-strategische benadering uit het zekerstellen van de maritieme veiligheid, met speciale aandacht voor maatregelen om bedreigingen tegen de SLOC's te voorkomen, versterking van het maritieme omgevingsbewustzijn (*Maritime Domain Awareness*, MDA) en het versterken van de cyberveiligheid en inlichtingenvergaringscapaciteiten.

National Defense Program Guidelines 2014

De National Defense Program Guidelines 2014 zijn gebaseerd op de NSS.¹⁵ Wat opvalt aan de NDPG 2014 is de focus op het belang van het maritieme domein voor de Japanse veiligheids-situatie. Die benadrukking is niet zo zeer nieuw, maar wel zijn de referenties aan maritieme veiligheid explicieter dan in eerdere beleids-documenten. Dreigingen die genoemd worden zijn piraterij, een aanval op één van de

afgelegen eilanden van het Japanse eilandenrijk, aanvallen met ballistische raketten en natuurrampen. Al deze dreigingen hebben vanwege de geografische ligging van Japan een uitgesproken maritiem karakter.

De NDPG 2014 borduren voort op het concept van de *Dynamic Defense Force*, voor het eerst geïntroduceerd met de NDPG 2010. Dit wil zeggen dat Japan een meer geïntegreerde defensiemacht moet ontwikkelen die flexibel is en meer *joint* moet zijn. Hiermee wordt de traditionele afbakening tussen de verschillende onderdelen van de JSDF, waarbij elk onderdeel zich strikt bemoeide met zijn eigen domein, verlaten. De ontwikkeling van een amfibische capaciteit is daarvan het meest concrete resultaat.

Gevolgen voor de JMSDF

De JMSDF zal de komende tijd op sterkte blijven en zelfs licht uitgebreid worden in aantallen schepen. In lijn met de nationale veiligheidsdreigingen die de NSS signaleert en de NDPG 2014 is er speciale aandacht voor

15 De NDPG 2014 is te raadplegen op: www.mod.go.jp/j/approach/agenda/guideline/2014/pdf/20131217_e.pdf.

De Oyashio vaart een patrouille: Japan breidt het aantal onderzeeboten uit met zes en zal ze nadrukkelijker inzetten om inlichtingen te vergaren

versterking van de capaciteiten ten aanzien van maritieme veiligheid en BMD. Hiertoe voorzien de NDPG 2014 dat er de komende jaren twee nieuwe luchtverdedigingsjagers bijkomen uitgerust met het *Aegis-combat system*, in aanvulling op de zes die al in de vaart zijn. Daarnaast zal de Japanse marine een nieuwe klasse van jagers in dienst stellen die een multifunctionele capaciteit zullen hebben met de nadruk op onderzeebootbestrijding, *intelligence, surveillance and reconnaissance* (ISR) en een niet nader omschreven rol in de mijnenbestrijding. Het aantal onderzeeërs zal worden uitgebreid met zes. Ook zal de JSMDF de onderzeeboten nadrukkelijker inzetten om inlichtingen te vergaren. Tot slot zullen de maritieme patrouillevliegtoegen gehandhaafd blijven, evenals de mijnenbestrijdingsvaartuigen. Wat opvalt is dat de noodzaak om een amfibische capaciteit in het leven te roepen niet heeft geleid tot additionele amfibische transportschepen. Vooralsnog blijft het bij aanpassingen van de bestaande amfibische transportschepen van de Osumi-klasse en het gebruiken van civiele transportcapaciteit.

Blik naar de toekomst

De NSS en de NDPG 2014 betekenen geen radicale trendbreuk met eerdere beleidsstukken. Wel is er een significante accentverschuiving, waarbij een volgende stap wordt genomen naar een volwaardige krijgsmacht. Het gebruik van de begrippen '*proactive contributor to peace*' en de gray-zone situations wijst hierop. Japan zal niet langer achterover leunen en op andere landen rekenen voor al zijn defensienoden. Tokyo zet in op een alomvattende defensiearchitectuur om het gehele spectrum aan defensie- en veiligheids-situaties het hoofd te kunnen bieden. Deze dynamische verdediging heeft ook het doel een meer actieve bijdrage te leveren aan het bondgenootschap met Amerika. De begrotingsvoorstellen gebaseerd op de NDPG 2014 voorzien voor het eerst in elf jaar in een stijging van de defensieuitgaven, hoewel dit nog steeds rond de 1 procent van het Bruto Nationaal Product betekent. Over het geheel genomen blijft de JSDF ongeveer gelijk in omvang, maar er is meer aandacht voor de maritieme en lucht-

componenten en voor het joint-optreden van alle drie de onderdelen. Het is afwachten hoe de Japanse veiligheidsstrategie zich in de komende jaren verder gaat ontwikkelen. De huidige Japanse regering schermt met initiatieven om de interpretatie van de pacifistische grondwet verder op te rekken, zodat de JSDF ook kunnen overgaan tot collectieve zelfverdediging en een proactieve verdediging. De regering zou naar collectieve zelfverdediging kunnen grijpen bij een aanval op een bondgenoot zonder dat er een aanval op het Japans grondgebied zelf is geweest. Proactieve verdediging houdt de mogelijkheid open van een *preemptive strike* in het geval van een acute dreiging van een aanval op Japans grondgebied. Onder de huidige interpretatie van de Japanse Grondwet is ingrijpen door de JSDF in een dergelijke situatie nog een brug te ver. Op de achtergrond van deze initiatieven speelt dan ook het bredere debat om de grondwet zelf aan te passen, zodat Japan helemaal niet meer gebonden is aan restricties bij de inzet van zijn strijdkrachten.

Conclusie

De JSMDF is nog lang geen uitgebalanceerde vloot die operaties in het gehele geweldsspectrum kan uitvoeren. Dit is met name het gevolg van de restricties van de grondwet, die het accent van de Japanse strijdkrachten op defensief optreden legt. Ook de publicatie van de NSS verandert de defensieve strategie en taakstelling van de Japanse marine niet. Dit neemt niet weg dat de JSMDF een zeer capabele maritieme strijdmacht blijft. Haar operationele capaciteiten op het gebied van onderzeeboot- en mijnenbestrijding behoren tot de beste in de wereld. Gegeven de geostrategische ligging van Japan en het verminderen van de dreiging van een directe invasie op één van de hoofdeilanden van de Japanse archipel zal de JSMDF ook in de toekomst een hoeksteen van de Japanse defensie blijven. Of de accentverschuiving naar een proactieve bijdrage aan de vrede, vastgelegd in de NSS en de NDPG 2014, zal leiden tot een JSMDF met ook offensieve capaciteiten blijft een open vraag. Met het huidige regeringsbeleid lijkt dat wel een stapje dichterbij te komen. ■

Morele vorming

Paard of wagen? Een kritische analyse van deze twee-eenheid in militair verband

Op 2 december 2013 is brigade-generaal Peer de Vries gepromoveerd tot doctor in de wijsbegeerte op het proefschrift 'The good, the bad and the virtuous; the virtue-ethical theory of Alasdair MacIntyre applied to military praxis'. De Vries pleit in zijn dissertatie voor een andere manier van vorming: meer gericht op de ontwikkeling van individuele karakters dan op aanvaarding van collectieve waarden, zoals in de huidige gedragscode. Zijn visie is vooral gestoeld op het besef dat militairen vandaag de dag alleen of in kleine groepen voor grote technische en morele uitdagingen staan. Ze moeten daarom in staat zijn zelf verantwoorde keuzes te maken en ze moeten daar dan ook adequaat op worden voorbereid en toegerust. In dit artikel belicht De Vries een aantal van de onderwerpen die hij in zijn proefschrift aan de orde stelt.¹

Brigade-generaal b.d. dr. P.H. de Vries

Tal van zaken is in de krijgsmacht prima geregeld, maar ook dan is er altijd ruimte voor verbetering. Zo meen ik dat de morele vorming binnen die krijgsmacht voor verbetering vatbaar is. Deze moet meer op de operationele realiteit worden gericht in plaats van op abstracte waarden, die vooral lijken te zijn ontleend aan organisatorische belangen. De vraag is dan wel: hoe daaraan inhoud te geven?

Deze kwestie heb ik de afgelopen vijf jaar diepgaand bestudeerd. Immers, als je met een oplossing komt, moet deze wel hout snijden en een solide basis hebben. Ik meen dat ik daarin geslaagd ben. Ik kom uiteindelijk met een raamwerk dat defensiebreed kan worden gehanteerd, zonder dat er sprake is van een keurslijf. Integendeel: het raamwerk sluit aan

bij de operationele werkelijkheid zoals deze door militairen wordt ervaren en biedt concrete aanknopingspunten voor individueel gedrag. Bovendien past het raamwerk binnen de morele traditie in Nederland en is ook buiten de krijgsmacht in meer dan één opzicht relevant.

Opzet artikel

Voor het raamwerk hanteer ik een aantal begrippen uit de Griekse filosofie. Zo beschrijf ik het onderscheid tussen enerzijds de militaire praktijk en anderzijds de militaire organisatie, de krijgsmacht. Ik toon eerst aan dat de militaire praktijk een aantal inherente kwaliteiten heeft. Vervolgens sta ik stil bij de militaire organisatie. Ook deze heeft een aantal kenmerken. De tragiek is dat de belangen binnen de organisatie niet altijd samenvallen met de belangen van de militaire praktijk. De belangen van de praktijk zijn vaak ondergeschikt aan de belangen van de organisatie.

¹ Voor het volledige proefschrift kunt u terecht op: <http://repository.ubn.ru.nl/handle/2066/119596>.

Daarna beschrijf ik een model waarbij het belang van de militaire praktijk het uitgangspunt is voor het handelen in zowel technische als morele zin. Dit model is gebaseerd op de theorie van Alasdair MacIntyre, die ik kort beschrijf.² Vervolgens ga ik in op de begrippen die MacIntyre hanteert en hoe daaraan in de Nederlandse context inhoud kan worden gegeven.

Uiteindelijk kom ik tot een zevental karakterdeugden en één deugd van het intellect waarover de moderne militair moet beschikken. Deze deugden zouden de vormingsdoelen moeten zijn. Ze vormen de basis voor een andere benadering, waarbij de belangen van de praktijk voorop staan. Tot slot geef ik aan hoe met behulp van deze andere benadering ook de samenhang met de Nederlandse maatschappij mede inhoud kan worden gegeven.

Griekse filosofie - definities

De oude Grieken maakten een onderscheid tussen verschillende sociale activiteiten. Zo kenden zij de *praxis* en de *poiësis*. De *praxis* had betrekking op het sociale handelen waarvan het doel van de handeling in de handeling zelf lag besloten; een modern voorbeeld hiervan is sport. Sport bedrijf je om de sport. Maar een dergelijke *praxis* kan niet bestaan zonder organisatie; de club. De club schept de randvoorwaarden voor het bedrijven van de sport en zorgt voor continuïteit. De club regelt bijvoorbeeld velden, teamindelingen, ballen, enzovoort.

De club, de organisatie, is het domein van de *poiësis*, te weten: het handelen dat geen doel in zichzelf is, maar een middel vormt tot een doel. En die doelen kunnen kort worden samengevat in de termen: geld, macht en status. Dit zijn het soort doelen die in organisaties door

mensen worden nagestreefd. Dit onderscheid is in onze moderne samenleving niet zo strikt als het wellicht bij de oude Grieken was.³ Bijvoorbeeld: de hedendaagse professionele sporter doet het voor het plezier in het spel, maar ook voor geld, status en misschien ook wel voor macht.

De bankier doet het primair voor geld, status en macht, maar misschien ook wel omdat hij bankieren leuk vindt. Anderzijds biedt deze dichotomie wel een instrument om de betekenis van doel en middel in het handelen van en in organisaties onder de loep te nemen. In dit artikel wil ik dit instrument hanteren in een analyse van militaire activiteiten. Ik heb mij hierin verdiept omdat het individuele handelen van militairen in 'moderne conflicten' steeds belangrijker wordt. Zij treden immers steeds meer op in kleine geïsoleerd optredende verbanden en zij worden bovendien vaker geconfronteerd met complexe situaties en problemen.

Vanuit dat perspectief hebben militairen meer aan een stevig karakter dan aan een stevig boekwerk met regels. MacIntyre ontwikkelt in zijn boek een 'methode' hoe per specifieke *praxis* een daarop afgestemd karakter kan worden gedefinieerd. Dat kan dus ook voor de militaire praktijk en daar ga ik het over hebben.

'Praxis'

MacIntyre omschrijft de *praxis* als volgt: '*...any coherent and complex form of socially established cooperative human activity through which goods internal to that form of activity are realized in the course of trying to achieve those standards of excellence which are appropriate to, an partially definitive of, that form of activity, with the result that human powers to achieve excellence and human conceptions of the ends and goods involved are systematically extended*'.⁴

Er is dus sprake van een activiteit die mensen gezamenlijk ontplooiën. Maar het is een complexe activiteit die sociaal is geaccepteerd en samenwerking vereist. De *praxis* moet voorts deel uitmaken van het sociale leven en geworteld zijn in de traditie die de samenleving vorm geeft.

2 MacIntyre, A. *After Virtue*. London, Gerald Duckworth & Co., 2007. MacIntyre, A. *Three rival versions of moral inquiry*. Notre Dame (Indiana), University Press, 2003. MacIntyre, A. *Whose justice? Which rationality?* Notre Dame (Indiana), University Press, 2003.

3 Zie afbeelding 1.

4 MacIntyre, A. *After Virtue*. London, Gerald Duckworth & Co., 2007, 187.

Die sociale inbedding wordt door de Nederlandse ethicus Paul van Tongeren 'vertaald' in het bestaan van regels die een praxis vorm geven. Regels vormen een noodzakelijke voorwaarde voor het bestaan van de praxis.⁵ De Canadese filosoof Charles Taylor gaat nog verder en stelt dat binnen de praxis wordt aangegeven wat deelnemers wel en niet zouden moeten doen.⁶ Als we het voorbeeld van een teamsport in gedachten houden, zal duidelijk zijn wat van Tongeren en Taylor met het vorenstaande bedoelen.

De definitie geeft verder aan dat door deelname in de praxis zogeheten 'internal goods' worden gerealiseerd. Dit begrip vergt enige toelichting. Een praxis heeft voor mensen al of niet een bepaalde aantrekkingskracht. De mate van aantrekkingskracht doet iemand besluiten wel of niet aan een praxis deel te nemen; ze hebben verwachtingen over de verrijking die ze in die praxis kunnen opdoen, de mate van plezier die ze daarin hopen te vinden. Dit betekent dat mensen een praxis zoeken die bij hen past, en waarin ze zich verder kunnen ontwikkelen.

Onderwijs, gezondheidszorg, maar ook de militaire praktijk kan als een 'praxis' worden aangemerkt. Mensen zoeken een praxis die bij ze past, en waarin ze zich verder kunnen ontwikkelen. Alasdair MacIntyre (zie foto) heeft een theorie ontwikkeld hoe per specifieke praxis een daarop afgestemd karakter kan worden gedefinieerd

Als ik geen balgevoel heb en mijn oog-hand-coördinatie is zwak, zal ik mij niet zo gauw aangetrokken voelen tot het tennisspel. Ik zal dan veeleer kiezen voor bijvoorbeeld roeien of judo. Kortom, mensen zoeken een 'eigen' praxis waarin zij voldoening hopen te vinden. En als mensen iets doen wat ze leuk vinden, willen ze het zo goed mogelijk doen. Ze willen dan voldoen aan: '*... those standards of excellence which are appropriate to, an partially definitive of, that form of activity*'.

Aristotelisch beginsel

De Amerikaanse filosoof John Rawls omschrijft dit met de term het 'Aristotelisch beginsel', te weten: het feit dat mensen er vreugde aan beleven hun capaciteiten te ontplooien. Die vreugde neemt toe naarmate die capaciteit zich meer ontwikkelt en in complexiteit toeneemt.⁷ Mensen streven dus naar het voldoen aan kwaliteitseisen die de praxis mede inhoud en vorm geven. Zodoende ontwikkelen mensen hun capaciteiten en ook hun vermogen hun handelen te definiëren in termen van wat binnen de praxis goed voor hen is.

Met deze definitie kunnen we ons een beter beeld vormen van maatschappelijk ingebedde activiteiten die kunnen worden aangemerkt als een praxis. Met andere woorden, activiteiten waaraan mensen primair deelnemen omdat zij zich daarbinnen kunnen ontwikkelen, wat hun welbevinden bevordert. Zogeheten externe goederen, zoals salaris, status en macht spelen hooguit in tweede of derde instantie een rol in de keuze voor een bepaalde praxis.

Wat voor activiteiten kunnen dan onder meer als een praxis worden aangemerkt? We kunnen hierbij denken aan bijvoorbeeld onderwijs en gezondheidszorg, maar naar mijn mening kan ook de militaire praktijk worden aangemerkt als een praxis. Immers, militaire activiteiten worden ontplooid in een maatschappelijke context en zijn complex van aard. En boven-

5 Tongeren, P. van. *Deugdelijk leven*. Amsterdam, Sun, 2003, 21-22.

6 Taylor, C. *Bronnen van het zelf*. Rotterdam, Lemniscaat, 2007, 285.

7 Rawls, J. *Een theorie van rechtvaardigheid*. Rotterdam, Lemniscaat, 2006, 432.

dien is samenwerking tussen de deelnemers een *conditio sine qua non* van militair optreden.

‘Poièsis’

Maar, zoals gezegd, kan een praxis niet bestaan zonder organisatie. Die organisatie is het domein van de poièsis. Bij deze activiteiten gaat het om het handelen als middel tot een doel. Dit soort handelen is dus instrumenteel. Het is niet gericht op de activiteit zelf, maar op wat daarmee kan worden bereikt in termen van externe goederen als geld, macht en status. De effectiviteit van het handelen staat centraal. En binnen een organisatie worden activiteiten gestuurd met behulp van structuren en procedures. Dit is ook het domein van de manager, veelal ook een entrepreneur van zijn eigen carrière. Procedures bevatten voorts regels, veel regels. Die regels zijn veelal technisch van aard, maar soms gaat de organisatie verder en worden ook morele regels uitgegeven: gedragscodes. Deze collectieve codes zijn veelal gebaseerd op waarden die voor de organisatie van belang zijn. Waarden zijn opvattingen over wat wenselijk is. Waarden zijn veelal abstract geformuleerd en beschrijven een ideaal, een maximum.

Gedragscode

Ook in de krijgsmacht is er een gedragscode.⁸ Wie deze gedragscode bestudeert valt het onmiddellijk op dat deze code vooral is gericht op organisatorische belangen. Het gaat om (1) een professionele organisatie, (4) integriteit, en (5) een veilige werkomgeving. Begrippen die

moeilijk zijn te ‘vertalen’ in het handelen in een militaire operationele context die de praxis vorm geeft. Het is dan ook niet verbazingwekkend dat de huidige code weinig concrete invloed lijkt te hebben, vooral vanwege het ontbreken van een duidelijk verband met het militaire optreden.⁹

Primaat van de instrumentele benadering

Het handelen van de krijgsmacht is echter niet alleen intern vooral instrumenteel van aard, maar bepaalt ook de interactie met de instrumentele omgeving: de rijksoverheid. Externe doelen lijken ook in de interactie met de omgeving centraal te staan. Er wordt onderhandeld over de verdeling van budget, er worden afspraken gemaakt, doelen gesteld en overeenkomsten gesloten. Deze instrumentele benadering betekent ook dat de krijgsmacht zich daarmee manifesteert als een ‘gewone’ organisatie. In een dergelijk krachtenveld lijkt geen ruimte te bestaan voor een eigen positie. Zo is er in die context geen ruimte voor een speciale status van militair ambtenaar, voor ontslagbescherming van militairen of voor een eigen beloningsstructuur.

Onderwijs

Dit geldt overigens niet alleen voor de krijgsmacht. In tal van andere sectoren lijkt de overwegend instrumentele benadering en de roep om effectiviteit de overhand te hebben. Ook in het onderwijs heeft de nadruk op effectiviteit tot een situatie geleid waarin onderwijzend personeel zich ondergewaardeerd voelt. Onderwijzers voelen zich ‘gebruikt’ door managers die uit zijn op schaalvergroting en ‘output’. De kwaliteit van het onderwijs staat daarbij onder druk.¹⁰

Gezondheidszorg

Ook in de gezondheidszorg is er sprake van bezorgdheid over het effect van een primair instrumentele benadering. Er bestaat grote onvrede over de maatregelen van de overheid en van verzekeringsmaatschappijen, die de medische expertise en autonomie onder druk zetten.¹¹ Vergelijkbare zorgen zijn er in de

8 Brief aan de voorzitters van de Eerste en Tweede Kamer der Staten-Generaal, Tweede rapportage implementatie commissie Staal, ministerie van Defensie, Den Haag, 2007.

9 Dit wordt bevestigd door: Vader, P. C. M. Naar een gedragscode voor Defensie: advies voor een ‘best-practice’ methode. Den Haag, Nederlandse Defensie Academie, 2011, 35-37. Zie ook de jaarverslagen van Centrale Organisatie Integriteit Defensie: COID, 2010. Jaarverslag meldingen ongewenst gedrag 2009. Den Haag, ministerie van Defensie; COID, 2011. Jaarrapportage COID 2010. Den Haag, ministerie van Defensie; COID (2012). Jaarrapportage integriteit Defensie 2011. Den Haag, ministerie van Defensie.

10 Beuning, T. van. (2010). ‘Competentiegericht onderwijs is zondebok’. *De Volkskrant*. Amsterdam. ‘Waarom het steeds mis gaat bij roc’s: zeven vragen’, in: Het onderwijsblad 11 (14 november). P17-19. Boogaard, M. van der (2012). ‘Onderwijskwaliteit al jaren in “watertrappelstand”’. 27 januari, 2013.

11 Zowel huisartsen als medisch specialisten protesteren vaak tegen de ontwikkeling die kosten centraal stelt en de autonomie van artsen aantast. Zie: ‘Vereniging Nederlands Huisartsen Genootschap’ <http://nhg.artsennet.nl/Home.htm>; ‘Orde Medisch Specialisten’; ‘Werknemers in de zorg’ <http://www.werknemersinzorg.nl/>.

rechtspraak en in de volkshuisvesting, om van de bancaire sector maar te zwijgen. Het lijkt er op dat er langzamerhand in Nederland een breed gedragen gevoel van onbehagen is ontstaan over nut en noodzaak van een zo ver doorgevoerd instrumenteel handelen. Het paard wordt zo achter de wagen gespannen.

Krijgsmacht

Er lijken dus grenzen te zijn aan het instrumentele primaat. Bij de krijgsmacht lijkt dat bovendien niet alleen zo, daar is zelfs sprake van een tastbare en absolute grens! Die grens wordt bepaald door de unieke taak die militairen in de Nederlandse samenleving vervullen. Hoe kunnen we in instrumentele onderhandelingen en arbeidsovereenkomsten vastleggen dat

militairen in de uitvoering van hun taak geacht worden risico's te nemen waardoor zij gewond en verminkt kunnen raken of zelfs het leven kunnen verliezen? Hier schiet de instrumentele benadering, een uitvloeisel van de poiësis, tekort. Immers: in de afgelopen jaren zijn tal van militairen gewond geraakt, verminkt en gesneuveld.

De vraag is dan hoe deze unieke positie van de militair is te verankeren? Ik meen dat de krijgsmacht dat zelf moet aanpakken: niemand gaat dat voor ons doen. We moeten zelf weer het paard voor de wagen krijgen! Het begrip 'praxis' kan daarvoor aanknopingspunten bieden. Hierna ga ik verder op deze benadering in.

FOTO: MCD, A. RORIMPANDEY

Het individuele handelen van militairen in 'moderne conflicten' wordt steeds belangrijker. Zij worden vaker geconfronteerd met complexe situaties. In die zin hebben militairen meer aan een stevig karakter dan aan een stevig boekwerk met regels

De theorie

De theorie van MacIntyre is (vereenvoudigd) weer te geven in het volgende schema.¹²

- Mensen hebben bepaalde verlangens (interne goederen).
- Ze zoeken deelname in activiteiten (praxis) waarin die verlangens kunnen worden gerealiseerd.
- Verlangens worden beter gerealiseerd als de relevante activiteiten beter worden uitgevoerd.
- Hierdoor neemt het plezier in de praxis toe, de realisatie van verlangens wordt geoptimaliseerd.
- In het streven naar verbetering ontstaan binnen een praxis kwaliteitscriteria.
- Uiteindelijk zullen die kwaliteitscriteria worden geïnternaliseerd.
- Hierdoor ontstaan specifieke houdingen (deugden) die het gedrag sturen.

Dit schema kan in beginsel voor elke praxis worden gepreciseerd. Dit houdt in dat – volgens MacIntyre – de relevante verlangens en deugden voor elke praxis kunnen worden geïdentificeerd. Om een goed beeld van de ontwikkeling binnen een praxis te kunnen krijgen, moet echter eerst de praxis zelf worden gedefinieerd. Ik zal hierna dit model nader beschrijven en invullen voor de militaire praxis.

De militaire praxis

Bij het beschrijven van een praxis is het van belang goed in het oog te houden welke activiteiten de praxis bepalen, met andere woorden: wat de essentie van die praxis is. Voetballers kunnen natuurlijk best de kantine aanvegen, maar dat is niet de essentie van voetbal als praxis. Dat is het voetbalspel. Kortom, als we het over de militaire praxis hebben dan gaat het over de operationele inzet, de *raison d' être* van militairen.

Het eerste kenmerk van het handelen in een militaire context is dat dit altijd is gericht op het vervullen van een taak, de opdracht. Zonder een taak zou het optreden richtingloos zijn. Ten tweede vindt militair handelen altijd plaats in uniform en met gebruik maken van wapens en andere specifieke uitrustingen. Zonder deze attributen zou er geen sprake zijn van militaire activiteiten. In de derde plaats vinden militaire activiteiten altijd plaats samen met anderen. Samenwerking is een van de grondslagen van de militaire praxis. Er is ook altijd sprake van 'andere anderen', te weten: de vijand. Als er geen vijand is, is er geen reden voor militair optreden.

Een vierde kenmerk van de militaire praxis is dus dat er wordt opgetreden tegen anderen. Vanwege de aanwezigheid van een vijand is er noodzakelijkerwijs ook een vijfde kenmerk: gevaar.¹³ Zonder gevaar is er geen reden om militairen in te zetten. Ten zesde is er bij militair optreden altijd sprake van een onbepaalde tijd en ruimte waarbinnen het optreden plaatsvindt. Dat optreden kan en zal overal ter wereld kunnen plaatsvinden, waarbij niet is te voorspellen wanneer dat zal zijn en hoe lang het zal duren.

In de zevende plaats is er altijd sprake van regels die de grenzen van de praxis markeren en die ook het handelen binnen de praxis vorm geven. Als een van deze kenmerken wordt weggelaten, ontstaat er een gemankeerd beeld van de militaire praxis. Natuurlijk kunnen nog andere elementen worden genoemd, maar het is de vraag of deze iets substantieels toevoegen. Het hiervoor geschetste beeld van de militaire praxis vormt het vertrekpunt van mijn analyse.

Interne goederen

Mensen zoeken een praxis die bij ze past, waartoe zij zich aangetrokken voelen. De term 'interne goederen' gebruikt MacIntyre voor de verlangens die in een praxis kunnen worden gerealiseerd en de reden waarom mensen een bepaalde praxis kiezen. Hier is veel onderzoek naar gedaan. Het blijkt dat veel aspirant-militairen kiezen voor de krijgsmacht vanwege

¹² MacIntyre, A. *After Virtue*. London, Gerald Duckworth & Co., 2007.

¹³ De 'vijand' en het 'gevaar' zijn niet altijd letterlijk te nemen. Het kan ook gaan om een vijand in overdrachtelijke zin, zoals een watersnood en het daaraan gekoppelde gevaar.

Een militair kan en mag niet bij de pakken neerzitten. Hiervoor is veerkracht vereist. Veerkracht betekent fysieke én mentale weerbaarheid

de verwachtingen die ze hebben over de inhoud van het militair zijn.¹⁴ Om het overzicht te behouden zal ik per deel van de militaire praxis ingaan op de daaraan verwante intrinsieke aantrekkingskrachten.

Allereerst de taak. Een taak heeft een zekere intrinsieke aantrekkingskracht, en bij sommige taken is die groter dan bij andere. Daarnaast geeft het vervullen van taken op zich al bevrediging.¹⁵ Kortom, tevredenheid over het vervullen van relevante taken lijkt een aantrekkelijk perspectief. Het dragen van een uniform en wapens geeft een gevoel van trots en spanning. Dat heeft te maken met het herkenbaar deel uitmaken van een bijzondere groep en als zodanig dingen te mogen doen die voor gewone mensen niet toegankelijk zijn (zoals schieten).¹⁶

De andere mensen met wie militairen worden geconfronteerd betreffen verschillende groepen. Allereerst is dat de primaire groep, waarin samen wordt gewerkt en geleefd, ook onder zware omstandigheden. Het deel uitmaken van een dergelijke groep geeft geborgenheid en warmte.¹⁷ De wederkerigheid van dit soort gevoelens draagt bij aan zelfrespect. Deze ervaringen zijn van alle tijden en zijn vaak beschreven.¹⁸

Ook de aanwezigheid van een vijand heeft een zekere aantrekkingskracht. Dit kan een 'echte tegenstander' zijn die erop uit is te doden, het kan een vijandige bevolking zijn, maar de vijand kan ook de vorm aannemen van een

-
- 14 Een gemiddelde van 58 procent van de jongeren die overwegen dienst te nemen geeft aan dat de verwachtingen over de inhoud van het militaire beroep een belangrijk motief vormen. De belangrijkste hiervan zijn: 'afwisseling' (20 procent); 'spanning' (15 procent); 'uitdaging' (15 procent) en 'sportief' (11 procent). Andere belangrijke motieven zijn: persoonlijke ontwikkeling (39 procent); iets nuttigs doen (25 procent); arbeidsvoorwaarden en sfeer (11 procent). C.D.P.O. Een baan als militair. Ministerie van Defensie, Afdeling Gedragwetenschappen, Den Haag, 2000, 66. Figuur 4.1 (21). Zie ook Geloovent, R. M. W. van, Basisstudie Imago en Belangstelling. Ministerie van Defensie, Afdeling Gedragwetenschappen, Den Haag, 2009, 41, 28.
- 15 Rawls, J. Een theorie van rechtvaardigheid. Rotterdam, Lemniscaat, 2006, 432-433.
- 16 Marlantes, K. Mattered. London, Corvus, 2010, 401: 'Nice shot Mellas said. You gonna try for another one? Beats humping, was the answer.' Zie ook: Mullaney, G. M. The unforgiving minute; a soldier's education. London, Penguin books Ltd., 2009, 239: 'I was uneasy with the excitement I felt about shooting.'
- 17 C.D.P.O. Een baan als militair. Ministerie van Defensie, Afdeling Gedragwetenschappen, Den Haag, 2000, 66. Figuur 4.1 (21). Gemiddeld 14 procent van de jongeren die overwegen dienst te nemen noemt de kameraadschap die ze verwachten te ervaren.
- 18 De eerste autobiografische vermeldingen zijn onder meer te vinden in: Curling, H. The recollections of rifleman Harris. London, Portland House, 1970, 112 (Hierbij gaat het om een biografie van een Britse soldaat uit het begin van de 18e eeuw, voor het eerst gepubliceerd in 1816). Tevens: Crane, S. The red badge of courage. Ware, Wordsworth Editions, 1994 11, 66 (Dit is een autobiografie van een soldaat uit de Amerikaanse burgeroorlog, voor het eerst gepubliceerd in 1895). Een meer recent voorbeeld is: Junger, S. War. London, Fourth Estate, 2010, 79 (Een verhaal van een aantal Amerikaanse soldaten in een afgelegen voorpost in de oorlog in Afghanistan).

andersoortige dreiging, bijvoorbeeld de gevolgen van een natuurramp die moeten worden overwonnen. Dat gaat natuurlijk gepaard met opwinding en spanning, maar ook met vol-doening als er een overwinning is bereikt.

De opwinding en spanning is vooral het gevolg van het gevaar dat aanwezig is. Het ondergaan van gevaar, zelfs levensgevaar, geeft een extra dimensie aan het leven; je leeft intenser.¹⁹ Dit besef neemt nog toe doordat er wordt opgetreden in onbekende gebieden en temidden van een onbekende bevolking. Dit wordt vaak ervaren als een avontuur en een uitdaging.²⁰ Ook deze elementen hebben een zekere aantrekkingskracht, vooral onder jongeren.

Ook de aanwezigheid van 'een vijand' heeft een zekere aantrekkingskracht

En ten slotte zijn er regels, voorschriften, vormen en gebruiken. Deze geven structuur en stabiliteit: je weet wat je kunt verwachten en waar je rekening mee hebt te houden.²¹ Al met al zijn er tal van intrinsieke motieven die jongeren aanvoeren om hun belangstelling voor een baan in de krijgsmacht te onderbouwen.²² Natuurlijk werden er ook extrinsieke

motieven aangevoerd, waarbij dienst nemen een middel vormt om andere doelen te realiseren, maar dit waren er aanzienlijk minder.²³ Uit de aangehaalde onderzoeken komt duidelijk naar voren dat de aantrekkingskracht van de militaire praxis voor het merendeel is gelegen in het realiseren van verlangens die direct zijn gekoppeld aan het soort activiteiten dat in de praxis plaatsvindt.

Militaire deugden

In het streven om datgene wat we in een praxis zoeken (de interne goederen) te realiseren, ontwikkelen we houdingen, disposities tot handelen. Deze disposities, deze deugden, sturen ons gedrag en stellen ons daardoor in staat ons plezier in een praxis te optimaliseren. We ontwikkelen dus in een praxis karaktertrekken waardoor we nog beter binnen een praxis kunnen functioneren.

MacIntyre definieert een deugd als volgt: *'an acquired human quality the possession and exercise of which tends to enable us to achieve those goods that are internal to practices and the lack of which effectively prevents us from achieving any such goods.'*²⁴ Het gaat dus om een verworven menselijke eigenschap waarmee we de realisatie van onze verlangens optimaliseren. Als we die eigenschappen niet ook in ons gedrag tot uitdrukking brengen, zullen we onze verlangens niet of slechts gedeeltelijk kunnen bevredigen. Het gaat dus om gedrag.

Dat gedrag – en de deugden die daaraan ten grondslag liggen – zal worden bepaald door de militaire context. Dit betekent dat de concepties die worden ontwikkeld tastbaar moeten zijn en appelleren aan het begrip dat de deelnemers in de praxis van die militaire praktijk hebben. De te gebruiken terminologie moet begrijpelijk zijn. Ook het aantal begrippen moet beperkt zijn. Dit betekent dat ik keuzes heb gemaakt. Dit betekent ook dat andere keuzes mogelijk zijn. Waar het om gaat, is dat mijn keuze voldoet aan begrijpelijkheid en voldoende en concrete aanknopingspunten biedt voor het handelen binnen de militaire praxis.

19 Holmes, R. Acts of war. London, Wellington house, 1985, 272: 'Basically I enjoined Vietnam, recalled one veteran. It was the most vivid part of my life... You were so aware of time you could taste it'.

20 C.D.P.O. Een baan als militair. Ministerie van Defensie, Afdeling Gedragwetenschappen, Den Haag, 2000, 21. Figuur 4.1. 30 procent van de geïnteresseerden noemt avontuur en uitdaging als argument om dienst te nemen. Nog eens 5 procent refereert aan de fysieke uitdaging en persoonlijke ontwikkeling.

21 Ibid. Een gemiddelde van 21 procent van de geïnteresseerden in een baan als militair gaf te kennen dat de discipline een van de aantrekkelijke kanten van het beroep te vinden.

22 Rees Vellinga, N. van. Belangstellingsonderzoek 2005-2006, Een baan als militair. Ministerie van Defensie, Afdeling Gedragwetenschappen, Den Haag, 2006, 10. De belangrijkste redenen voor interesse om dienst te nemen waren: algemene interesse 17 procent; avontuur 15 procent; uitdaging 15 procent; fysieke inspanning 12 procent; afwisseling 9 procent; actie 6 procent; de wereld zien 3 procent. Al met al was 77 procent van de antwoorden intrinsiek gericht.

23 Ibid. Externe motieven vormden 23 procent van het totaal: salaris 4 procent; opleiding 6 procent, en 13 procent diverse andere motieven.

24 MacIntyre, A. After Virtue. London, Gerald Duckworth & Co., 2007, 191.

Afbeelding 1

Karakterdeugden

	Kenmerken van de militaire praxis	Interne goederen	Onderverdeling	Deugden
1	Taak	Voldoening Prestatie Tevredenheid		Verantwoordelijkheidsbesef
2	Wapens	Opwinding Tevredenheid Trots		Vakmanschap
3	Samenwerking	Waardering Warmte Erbij horen Vertrouwen	Leden van de eigen primaire groep	Kameraadschap
			Andere eigen militairen	
			Welwillende burgers	
4	Vijand	Trots Vastberadenheid Tevredenheid Voldoening	Niet-gewelddadige en vijandig gezinde burgers	Respect
			Gewapende tegenstanders	
5	Gevaar	Opwinding Sensatie Spanning		Moed
6	Onbepaalde tijd & plaats	Uitdaging Spanning Avontuur		Veerkracht
7	Regels	Structuur Stabiliteit Vertrouwen		Discipline

Deugd van het intellect

	Actie	Doen		Praktische wijsheid
--	--------------	------	--	----------------------------

I Verantwoordelijkheidsbesef

Het uitvoeren van taken leidt tot tevredenheid. Die tevredenheid neemt toe naarmate de kwaliteit van de uitvoering toeneemt. Een houding die bijdraagt aan een goede uitvoering van taken is verantwoordelijkheidsbesef. Dit besef speelt een rol in het handelen en nalaten van

de militair. De militair weet dat hij verantwoordelijk is en zal zich ook moeten kunnen verantwoorden.

Dat geldt ook voor plichtsbesef. Het verschil is vooral daarin gelegen dat de plicht iets is dat van buiten wordt opgelegd. Verantwoordelijk-

heid neem je op je. Vanuit dat innerlijke perspectief is de kwaliteit van het handelen beter verankerd dan met het begrip ‘plicht’. Het volstaat om je plicht te doen en dit laat een minimale taakopvatting toe. Verantwoordelijkheidsbesef gaat verder. Dit betreft niet alleen de uitvoering van de taak, maar ook het welzijn van alle daarbij betrokkenen. Kortom, verantwoordelijkheidsbesef is de eerste militaire deugd.

II Militair vakmanschap

Militairen gebruiken wapens en andere uitrustingsstukken bij de uitvoering van hun taak en zij zijn daar trots op. Die trots zal toenemen naarmate zij die wapens en uitrustingsstukken beter weten te hanteren. Militair vakmanschap is de eigenschap waarmee die trots wordt geoptimaliseerd. Dat vakmanschap manifesteert zich niet alleen in de bediening, maar ook in de zorg en het onderhoud aan militaire uitrustingsstukken. Ook moeten militairen in staat zijn tot geïmproviseerd gebruik van hun spullen.

III Kameraadschap

De militaire praxis vergt samenwerking. Zonder die samenwerking is er geen sprake van een praxis. Die samenwerking vindt vooral plaats op het niveau van de primaire groep. In deze groep wordt lief en leed gedeeld. Deze primaire groep biedt ook de wederkerige geborgenheid en de bescherming die de militair zoekt. Onderlinge kameraadschap versterkt de band en daarmee de kwaliteit van de samenwerking. Dit betekent: elkaar ondersteunen en helpen, ook als het tegenzit en de omstandigheden bar en boos zijn. Maar het betekent ook: elkaar aanspreken en zo nodig corrigeren. Kameraadschap is de derde militaire deugd waarmee het handelen binnen de praxis aan kwaliteit wint.

IV Respect

Maar behalve de primaire groep zijn er ook andere militairen: meerderen, ondergeschikten, militairen van andere eenheden. Ook met hen moet worden samengewerkt. Het zijn wel wapenbroeders en vanuit dat perspectief hebben ze recht op respect. Respect is de deugd die samenwerking in breder militair verband bevordert.

Maar er zijn nog meer ‘anderen’; onder meer burgers. Deze burgers zijn niet vrijwillig in het operatiegebied aanwezig. Zij zijn ongewild onderdeel van een conflict. De burgers kunnen overwegend positief of afwijzend staan tegenover de militairen. In alle gevallen zijn het medemensen! Vanuit dat humanitaire perspectief hebben ook zij recht op respect. Een respectvolle bejegening kan bovendien bijdragen aan de acceptatie van en zelfs steun voor de militaire aanwezigheid. Een gebrek aan respect zal daarentegen contraproductief werken. Het recht op respect geldt zelfs voor de vijanden; ook zij zijn medemensen. Bovendien zou het onverstandig zijn de vijand niet te respecteren, want dan ligt onderschatting op de loer en dat lijkt evenmin handig.²⁵ Kortom, respect is de vierde militaire deugd.

V Moed

Zoals gezegd maakt gevaar deel uit van de operationele werkelijkheid waarbinnen de praxis

In eerste instantie lijkt gevaar spannend en opwindend, maar op het gevechtveld zal dat gevaar tegemoet getreden moeten worden. Dat vergt moed

Daarnaast moeten ze heel goed weten wat het effect van hun wapenrusting is en in welke omstandigheden het verantwoord is een wapensysteem te gebruiken. Het militaire vakmanschap is niet alleen technisch, maar ook moreel van aard. Dit is de tweede militaire deugd.

25 Zelfs een gedode vijandelijke strijder moet respectvol worden benaderd. Een gebrek aan respect – zoals getoond in een filmpje dat op 21 januari 2012 op internet werd geplaatst en waarin Amerikaanse soldaten te zien waren die op de lijken van omgekomen Taliban strijders urineerden – heeft tot veel weerzin geleid, zowel in Afghanistan als in de VS. Zie: YouTube, American Soldiers urinating on Taliban corpses, 2012. <http://www.youtube.com/watch?v=MxTUmMkvr2l>.

vorm krijgt. In eerste aanleg lijkt dat gevaar spannend en opwindend, maar op het gevechtsveld zal dat gevaar tegemoet getreden moeten worden. Dat vergt zelfoverwinning: moed. Maar moed is niet alleen vereist op het gevechtsveld, waar fysieke gevaren het hoofd moeten worden geboden. Moed heeft ook een morele component, waaronder het vermogen misstanden aan de kaak te stellen, zelfs als dat kan leiden tot persoonlijke schade. Moed – zowel fysiek als moreel – is de vijfde militaire deugd.

VI Veerkracht

De militaire praxis is niet gebonden aan een tijd en plaats. Deze onbepaaldheid biedt avontuur en uitdagingen. Maar tevens is er

sprake van onzekerheid en onbekende omstandigheden, tegenslag. Deze omstandigheden moeten overwonnen worden; een militair kan en mag niet bij de pakken neerzitten. Hiervoor is veerkracht vereist. Veerkracht betekent fysieke en mentale weerbaarheid. Zonder weerbaarheid zal de militair falen in zijn optreden. Veerkracht is dan ook de zesde militaire deugd.

VII Discipline

Elke praxis, dus ook de militaire, kent regels. Deze regels bepalen de grenzen van de praxis en wat binnen die praxis is geoorloofd en vereist. Deze regels zijn vaak expliciet geformuleerd, bijvoorbeeld in voorschriften en reglementen. De regels in acht nemen vergt

FOTO: MCD

Militaire activiteiten vinden altijd plaats met anderen. Ook burgers zijn 'anderen' en maken ongewild deel uit van een conflict. In alle gevallen hebben zij recht op respect

discipline. Maar discipline in de context van een praxis gaat verder dan uitsluitend de letter van de regels: statische regels schieten veelal tekort in een dynamische werkelijkheid. De discipline betreft daarom ook de geest van de regels. Dit is van belang om de praxis in stand te houden. Als een speler de spelregels negeert is het spel kapot! Discipline is de zevende militaire deugd.

Tot slot: praktische wijsheid

Deze zeven deugden zijn zogeheten karakterdeugden. Een militair die over deze deugden, deze disposities tot handelen beschikt, is in staat een situatie te doorzien en te beoordelen

Er moet structureel aandacht komen voor vorming, te beginnen met bewustwording.

Wat zoek je eigenlijk in dienst?

of iets klopt of niet en dat er gehandeld moet worden. Hoe te handelen, vaststellen wat er moet worden gedaan, vergt nog een andere deugd: een deugd van het intellect. De deugd van het intellect, praktische wijsheid, stelt de militair in staat te delibereren over de te volgen handelwijze en een keuze te maken voor een actie die binnen de context van de situatie voldoet en die binnen zijn vermogen ligt.

Het gaat er dus niet om de vraag ‘wat moet er worden gedaan’ te beantwoorden. Het gaat om het besluit ‘wat ga ik hieraan doen!’ In het kort komt die deliberatie hierop neer. Als ik word geconfronteerd met gevaar, dan schiet ik tekort als ik stil in een hoekje ga zitten: dat is laf! Ik schiet evenzeer tekort als ik zonder verder nadenken op de vijand afga en daarmee niet alleen mijzelf maar ook mijn kameraden in gevaar breng: dat is roekeloos! Ik zal dus moeten kiezen voor een weloverwogen risico, waarmee ik mijzelf, noch mijn kameraden blootstel aan onnodig risico en toch een bijdrage lever aan de vervulling van onze

opdracht. Wat moet ik dan doen? Dan ga ik dat ook doen!

Ik merk hierbij nog op dat het hiervoor uitgewerkte schema flexibel kan worden toegepast. Er wordt defensiebreed eenheid van opvatting tot stand gebracht, maar het laat alle ruimte voor de krijgsmachtdelen, korpsen, regimenten en eenheden om daarin binnen hun eigen tradities inhoud te geven.

Praxis en traditie

Binnen het bestek van dit artikel is er geen ruimte om nader in te gaan op een meer precieze definiëring van de deugden en hoe inhoud te geven aan deugdzaam handelen. Evenmin is er ruimte om in te gaan op de noodzakelijke vorming van militairen en de rol van narrativiteit daarbij. Ik wil nog wel stilstaan bij een laatste begrip dat MacIntyre hanteert: traditie.

Een praxis moet zijn ingebed in morele traditie(s) van de samenleving waarvan die praxis deel uitmaakt. Dat is geen statische situatie. De praxis van de volkssport ganzentrekken bijvoorbeeld, bestaat niet meer omdat de opvattingen binnen onze morele traditie zijn verschoven. Zelfs de huidige overlast van het grote aantal ganzen zal niet leiden tot herintroductie van het ganzentrekken. Dit betekent dat de militaire deugden moeten passen binnen onze morele traditie.

Mijn onderzoek toont aan wat op het eerste gezicht ook al duidelijk is, namelijk dat hierin geen problemen zijn te verwachten. Mijn punt is evenwel dat hier ook een kans ligt. Door te benadrukken dat militaire activiteiten een praxis vormen en dat de daarbij behorende deugden een militaire vertaling zijn van de Nederlandse deugden in breder verband kunnen we de band tussen maatschappij en militair tastbaar maken.

Tevens kunnen we dan demonstreren dat die band geen kwestie is van een zakelijke overeenkomst, maar een verbond betreft. Een verbond dat geworteld is in onze traditie en dat is ge-

baseerd op gelijkwaardigheid en vertrouwen. De maatschappij mag erop vertrouwen dat zij op haar militairen mag rekenen en we hebben in de recente geschiedenis laten zien dat die militairen dat vertrouwen niet zullen beschaamen, ook niet als dat offers vraagt.

Anderzijds mag de militair erop vertrouwen dat ook de maatschappij het vertrouwen van militairen niet zal beschaamen. Dat wil zeggen dat militairen en de bijzondere positie die ze bekleden serieus worden genomen. Dat geldt ook voor de zorgplicht die de maatschappij heeft ten aanzien van hen die metterdaad een offer hebben gebracht.

Afsluiting

Ik meen oprecht dat een benadering vanuit de praxis een aantal voordelen met zich meebrengt. We kunnen daarmee het paard weer vóór de wagen krijgen. Dit vergt een aantal concrete maatregelen. De selectie moet zich meer richten op de aanleg van kandidaten om zich de deugden eigen te maken: hebben ze een teamsport gedaan, hebben ze clubjes geleid, zijn ze ergens trots op, kunnen ze iets goed, enzovoort.

Ten tweede moet er structureel aandacht komen voor vorming, te beginnen met bewustwording: wat zoek je eigenlijk in dienst, hoe denk je dat te bereiken, enzovoort. In de volgende stap moet vorming deel uitmaken van de opleiding en training: wat hebben we geleerd, waarom is dat belangrijk, wat kan beter, enzovoort. Dan komt het aan op ervaringsopbouw: eerst eenvoudig en langzamerhand moeilijker. Het is van belang dat daarbij niet wordt ingegrepen als iets faliekant fout gaat. Daar leer je het meest van! In alle activiteiten blijft het bevorderen van bewustwording een belangrijk element! Je bent nooit uitgeleerd! Als we deze maatregelen over een lange periode consequent doorvoeren vormen we het karakter en kunnen verbeteringen niet uitblijven.

Allereerst kan de moraliteit van militairen verbeteren. De deugden zijn tastbaar en sluiten aan bij de operationele context. Deugden zijn

bovendien gericht op individueel gedrag. Dit zijn aspecten die ontbreken in de huidige gedragscode, die is gericht op institutionele collectieve abstracties, waarden. De deugden bieden bovendien een concreet aanknopingspunt voor de noodzakelijke vorming. Bovendien wordt plezier in het werk weer de waarde die het verdient. De karaktervorming die daaruit voortvloeit zal op enig moment ook doordringen in dat deel van de militaire werkelijkheid dat primair het domein is van de *poïësis*.

Het is denkbaar dat daar dan meer – dan wellicht thans het geval is – aandacht wordt geschonken aan de belangen van de praxis. Het zal duidelijk zijn dat dan wel een structurele inspanning van minstens vijf tot tien jaar vergt voordat dit effect merkbaar kan worden. Een dergelijk inspanning zal zonder twijfel leiden tot meer plezier in het werk en een groter onderling vertrouwen.

Door het begrip ‘praxis’ ook centraal te stellen in de relatie met de buitenwereld kan meer begrip worden gekweekt voor de bijzondere aard van militaire activiteiten en van de militairen die deze activiteiten uitvoeren; niet alleen in (inter-)departementale verhoudingen, maar ook in relatie tot de maatschappij in bredere zin.

Al die militairen met een deugdzaam karakter worden allen op enig moment weer burger, en daar zal de samenleving dan ook zeker niet slechter van worden. Maar ook dat zal jaren en jaren vergen. Naar mijn overtuiging is het mogelijke resultaat die langdurige inspanning meer dan waard. ■

De twitterende tegenstander

Een discours over de rol van mediaculturen in een conflict

'I don't necessarily agree with everything that I say.'

Marshall McLuhan

*'Der Krieg ist also ein Akt der Gewalt,
um den Gegner zur Erfüllung unseres Willens zu zwingen.'*

Carl von Clausewitz

Hoe komt het toch dat grote industriële mogendheden bij tijd en wijle conflicten verliezen van, op papier, inferieure tegenstanders zoals Al Qaida of de Taliban? De auteur benadert dit aloude vraagstuk vanuit de optiek van communicatiemedia: het Westen communiceert in 'de taal' van een geïndustrialiseerd, rationeel en op wetenschap gestoeld wereldbeeld, terwijl een groepering als de Taliban een mentaal georiënteerde 'Godsleer' aanhangt. De auteur stelt dat indien een grote, westerse mogendheid niet in staat is om 'de taal' van de opponent te spreken, zij nooit haar wil aan de tegenstander kan opleggen, en het conflict dan ook niet kan winnen.

Luitenant-kolonel mr. drs. P.B.M.J. Pijpers*

Het opleggen van de wil, zoals beschreven door Von Clausewitz¹, betekent de tegenstander jouw wil opleggen waardoor hij handelt tegen zijn eigen wil in. In een oorlog of conflict gebeurt dit primair met het instrument van militaire macht, denk aan het *coercive* Russische optreden op de Krim. Een actor, zoals

een staat, heeft echter niet alleen militaire middelen, hij kan ook diplomatieke, economische of civiele middelen inzetten om de opponent zijn wil op te leggen.²

Het instrument van militair vermogen bestaat uit een fysieke, conceptuele en een mentale component. Militair vermogen genereert gevechtskracht, zowel kinetische als niet-kinetische gevechtskracht.

In de praktijk is het opleggen van de wil aan een opponent, al dan niet met geweld, nog niet zo gemakkelijk. De partijen in een conflict zijn

* De auteur schreef dit artikel tijdens zijn functie als universitair docent Krijgswetenschappen aan de Faculteit Militaire Wetenschappen van de Nederlandse Defensie Academie. Hij bedankt kolonel drs. A.J.H. Bouwmeester MMAS, lkol Maurice J.C.M. Houben EMSD en drs. Pepijn G.J. Storm van Leeuwen MSc voor hun commentaar op eerdere versies.

1 Clausewitz, C. von (1980) *Vom Kriege*, Reclam, Stuttgart, 17-18.

2 Defensie (2013) *Nederlandse Defensie Doctrine*, 21-24

FOTO: AP

De Taliban claimde de vrijlating van de Amerikaanse militair Bowe Bergdahl tegen vijf kopstukken van de organisatie in mei 2014 als een overwinning en bracht die via allerlei mediakanalen in de publiciteit

immers vaak geen staat en daarnaast maken partijen ook gebruik van andere middelen, capaciteiten en tactieken dan in het Westen³ gebruikelijk is. Denk bijvoorbeeld aan de Taliban, die een offensieve beïnvloedingscampagne voert via Twitter of andere sociale media.⁴ Landen die beschikken over een superieure technologie en een ogenschijnlijk groot militair vermogen verliezen dan ook regelmatig van kleinere landen of de *violent non-state actors*.⁵

Een vereiste voor dit klassieke idee van ‘wilsoplegging’ is dat beide actoren met elkaar in contact komen en met elkaar communiceren. Communicatie moet hier overigens in de overdrachtelijke zin worden opgevat, inclusief het ‘communiceren’ met wapens.⁶

Dit veronderstelt dat beide actoren dezelfde normen, waarden en wereldbeeld hebben. Hoe kun je immers je opponent je wil opleggen

indien je zelf aan het schaken bent, terwijl je opponent roulette speelt? In dit geval zijn er

- 3 Met ‘het Westen’, westerse mogendheden of zelfs ‘wij’ wordt in dit artikel de Europees-Amerikaanse cultuur bedoeld naar analogie van de historische cultuurindeling zoals door Oscar Spengler beschreven; of de contemporaine indeling naar Huntington. De westerse cultuur staat dan tegenover de Chinese, Arabische-Islamitisch of Indische. Spengler, O (1923: 1998) *Untergang des Abendlandes: Umriss einer Morphologie der Weltgeschichte*; of Huntington, S. (1996) *The clash of civilizations and the remaking of world order*.
- 4 Zie krantenartikel uit *The Verge*, 18 september 2013 (<http://www.theverge.com/2013/9/18/4743970/taliban-use-twitter-to-claim-responsibility-for-killing-afghan-election-official>) of *NRC Handelsblad*, 17 december 2013 ‘Crash NAVO heli in Afghanistan’, waarin staat dat ‘de Taliban zeggen op Twitter dat zij in de zuidelijke provincie Zabul een helikopter hebben neergeschoten die laag vloog’. (<http://nos.nl/artikel/587679-crash-navoheli-in-afghanistan.html>)
- 5 Zie de conflicten tussen Israël en Hezbollah of het ISAF- optreden in Afghanistan.
- 6 Communicatie moet hier in de breedste zin van het woord te worden opgevat. Communicatie is het met elkaar in verbinding staan van mensen om te overleggen of berichten uit te wisselen. Bij communicatie zijn ten minste twee partijen betrokken, een zender en een ontvanger. Communiceren kan met meerdere modi of medium, inclusief het gebruik van militaire middelen. McLuhan hanteert in zijn boek *Understanding Media* een heel scala aan communicatiemediën, van geld tot huisvesting of kleding, maar ook wapens.

geen gemeenschappelijk spelregels, is er geen *common denominator* tussen de partijen om de wilsoverdracht te laten plaatsvinden.⁷

Het dilemma van moderne conflicten

Het dilemma van moderne conflicten is dat partijen in het conflict, vooral westerse en niet-westerse opponenten, leven volgens andere normen en waarden en daardoor niet met elkaar kunnen communiceren. In hedendaagse conflicten, conflicten die wij als 'irregulier' betitelen, is de omgeving irregulier en strijdt onze opponent op irreguliere wijze.⁸ De westerse strijdmachten acteren weliswaar in deze irreguliere omgeving, maar ze passen geen methoden of technieken toe die in strijd zijn met onze westerse (ridderlijke) normen en waarden, zoals buitenproportioneel gebruik van geweld. De kern van de irregulariteit in het hedendaagse conflict is dan ook dat westerse eenheden op reguliere wijze strijden in een irreguliere omgeving tegen een irreguliere opponent.

En hoe win je een conflict als je niet dezelfde 'taal' spreekt? Als je niet met je opponent kunt communiceren of verkiest niet met hem te communiceren?⁹

Doel artikel

Dit artikel gaat over communicatie en het gebruik van communicatiemedia tijdens het conflict. Dit artikel past in een breder discours over de vraag 'what causes victory and defeat in battle?'.¹⁰ Het is bedoeld om de lezer aan het denken te zetten, vooral over de stelling dat de westerse wereld leeft vanuit een modern – op wetenschap en technologie georiënteerd – paradigma, terwijl veel van onze opponenten vanuit het zogeheten post-moderne of pre-moderne paradigma leven. En hoe kunnen we ooit winnen van een opponent die een volstrekt ander wereldbeeld heeft?

In dit artikel stel ik mij de vraag of het juist is te veronderstellen dat de superieure westerse mogelijkheden conflicten niet winnen omdat zij de taal van hun opponent niet beheersen. En zo ja, wat kunnen de westerse mogelijkheden daaraan doen? Westerse mogelijkheden zijn oppermachtig in de eigen taal en communicatie, maar lijken de 'taal' en het communicatiemedium van de opponent niet te beheersen en zijn daardoor niet in staat hun wil op te leggen.

Om deze vraag te beantwoorden ga ik in op vier deelvragen: welke soorten media zijn te onderscheiden; wat zijn hun eigenschappen; welke zijn dominante media binnen gemeenschappen; en hoe kunnen wij onze communicatie met militair vermogen aanpassen en onze informatieoperaties aanscherpen?

Ik spiegel deze vragen aan de ideeën over mediaculturen van Marshall McLuhan, onder meer in zijn boek *The medium is the message* en van Neil Postman in zijn boek *Amusing ourselves to death*.

Opzet artikel

De opbouw van het artikel is als volgt. Ik beschrijf kort de ideeën van McLuhan en Postman. Daarna ga ik in op de deelvragen en geef ik eerst enkele soorten mediaculturen weer zoals McLuhan die onderscheidt. Daarna beschrijf ik de eigenschappen van die media aan de hand van snelheid, bereik en directheid. Vervolgens ga ik in op de waarheids-

7 De Franse filosoof Baudrillard stelde dat tijdens de Golfoorlog in 1991, de geallieerden en de Irakezen op een ander niveau met elkaar communiceerden. Volgens hem is de oorlog eerder virtueel dan feitelijk geweest. Baudrillard, J (1995) *The Gulf War did not take place*, 27

8 Kenmerken van een irreguliere omgeving zijn de aanwezigheid van statelijke en niet-statale actoren, de aanwezigheid van non-combattanten in het conflict (én als partij in het conflict), en het gebruik van disproportioneel geweld. Overige kenmerken: de irreguliere tegenstander is niet herkenbaar als combattant, niet gebonden aan humanitair oorlogsrecht, internationaal en zelfs nationaal recht, en gebruikt – in onze ogen – ontoelaatbare strijdmethoden

9 Het is niet mijn doel om diep in gaan op het discours over conflicten versus confrontaties waarbij je wint tijdens een 'conflict', maar tijdens een 'confrontatie' enkel kunt spreken van succes of het bereiken van een bepaalde conditie. Winnen betekent in dit verband dat je jouw wil oplegt aan de opponent, waardoor de opponent handelt zoals jij wilt. Als de opponent vervolgens ook nog denkt dat hij zijn eigen wil doorvoert, dan is ook de 'battle of perception' gewonnen. Zie ook: Rupert Smith in Smith, *Utility of Force* (2005) 19; en Dandeker, C. in Angstrom, J & I. Duyvesteyn (2010), *Modern war and the utility of force: challenges, methods and strategy*, 26.

10 Refererend aan Biddle, S. *Military Power: explaining victory and defeat in Modern Battle*, PUP, Princeton, 2004; de zes 'major trends' van Smith (2005) 17, 359 e.v. en Angstrom, J & I. Duyvesteyn (2010), 4-9.

FOTOGRAF

De Canadese communicatiefilosoof Marshall McLuhan kwam met het idee dat de media waarmee mensen communiceren hun sociale verhoudingen veranderen

vinding ofwel de autoriteit in de mediacultuur, om aansluitend de koppeling te leggen van mediacultuur naar de inzet van het militaire vermogen. Tot slot beantwoord ik de hoofdvraag.

De ideeën van McLuhan en Postman

Mijn analyse is gebaseerd op het werk van McLuhan en Postman.¹¹ Marshall McLuhan, een Canadese communicatiefilosoof, is vooral bekend door zijn idee dat de media waarmee wij communiceren onze sociale verhoudingen veranderen.¹² Neil Postman was hoogleraar in de theorie van media en heeft naast zijn eigen werk de ideeën van McLuhan verfijnd en/of aangescherpt.

McLuhan onderscheidt verschillende culturen die zich kenmerken door het medium en technieken die worden gebruikt in de communicatie: het alfabet, grammatica, woordconstructies, de drukpers en de elektronische media. De cultuur, de sociale verhoudingen

richten zich naar de mogelijkheden van deze technieken. Postman illustreert dit met de idee van *form excludes content*: de rooksignalen van de oude indianen of de tekeningen van de holbewoners kunnen bijvoorbeeld geen filosofische verhandeling weergeven. Die mediavorm is daarvoor te beperkt.

De belangrijkste stelling van McLuhan is dat nieuwe technologieën, zoals het alfabet of de drukpers 'exert a gravitational effect on cognition,

11 Met name de boeken: McLuhan, M & Q. Fiore *The Medium is the Massage*, Penguin London, 1967, 1996; McLuhan, M. *Understanding Media, the extensions of Man*, MIT Press Cambridge Massachusetts, 1964, 1994; en Postman, N. *Amusing ourselves to death*, Penguin, London, 1985. Zowel het werk van McLuhan als Postman is niet vrij van kritiek. Postman is een adept van de schriftelijke mediacultuur en een fel tegenstander van elektronische mediacultuur, hetgeen hem kritiek oplevert van denkers die de internetcultuur aanhangen.

12 McLuhan leefde van 1911-1980. Zijn belangrijkste publicaties stammen uit midden jaren 60 van de vorige eeuw. McLuhan was een zeer vooruitstrevende denker die in zijn eigen tijd slecht werd begrepen. Zijn ideeën zijn echter in onze huidige tijd zeer actueel. McLuhan heeft woorden geïntroduceerd als 'surfen' op de elektronische media en hij heeft (al dan niet bewust) het internet voorspeld, waarin de sociale samenleving leeft in een 'global village'.

FOTO AP U. WEITZ

Neil Postman, een Amerikaanse mediaresearcher, wees op het verschil tussen metafoor en message en keek hoe media in een samenleving de definitie van 'waarheid' in die maatschappij beïnvloedden

which in turn affects social organisations'.¹³ McLuhan geeft als voorbeeld dat de ontwikkeling van de drukpers (*print technology*) van wezenlijk belang is geweest voor de toonaangevende trends in de moderne tijd. Denk daarbij aan de opkomst van het individualisme, democratie, het protestantisme, maar zeker ook de wetenschap.

Niet het bericht, maar het medium telt

Deze stelling verwoordt McLuhan krachtig in de titel van zijn werk *The medium is the message*.¹⁴ Het gaat niet om het bericht zelf, maar om het medium: want het medium waarmee het bericht wordt gecommuniceerd vormt en kleurt dat bericht. Een medium dat vervolgens weer impact heeft op de sociale verhoudingen. Denk daarbij alleen al aan de wijze waarop mensen in de westerse wereld tegenwoordig via Facebook of Twitter met elkaar communiceren.

Postman verruimt McLuhan's stelling '*the medium is the message*' naar '*the medium is the metaphor*', waarmee hij de zogeheten 'media metafoor' introduceert. Postman geeft aan dat een *message* een concrete situatie beschrijft terwijl een metafoor eerder een set symbolen en denkpatronen bevat: het is immers niet de inhoudelijkheid van de communicatie, maar de wijze waarop een communicatiemedium de inhoud vormt, *framet*, beperkt en richt. Anders gesteld: '*every civilization's discourse is limited by the biases of the media it employs*'¹⁵. Een cultuur gebaseerd op spraak zal een bericht anders brengen dan een cultuur gebaseerd op elektronische media en internet. Denk hierbij bijvoorbeeld aan de verschillen tussen een oratie, de krant of Twitter.

Media en definities van waarheid

Postman baseert zich op het werk van McLuhan en gaat een stap verder. Hij onderzoekt op welke wijze de media die dominant is in een samenleving, bepalend is voor de manier waarop die samenleving 'waarheid' definieert. Ofwel, de relatie tussen media, de aard en de bronnen van de waarheid. Postman stelt dat er geen universele weg is om de waarheid of één waarheid te vinden, maar dat iedere samenleving haar eigen waarheid definieert, gebaseerd op de dominante vorm van communicatie.¹⁶ Zo zal een primitieve orale samenleving veel waarde hechten aan de gezegden, spreuken en verhalen omdat daar de waarheid mee doorgegeven wordt. Een cultuur waarin het geschreven woord dominant is, zal spreuken en gezegden echter afdoen als folkloristisch en daarmee diskwalificeren als bron van waarheid.

13 McLuhan, M. *The Gutenberg Galaxy*, 1962, 124.

14 Dit is opzettelijk verkeerd geschreven. Oorspronkelijk heette het thema '*the medium is the message*', maar in de boekwerken is dat herschreven tot 'message' om de stelling meer kracht bij te zetten.

15 Postman, N. *Amusing ourselves to death*, 1985, 15.

16 Postman, N. *Amusing ourselves to death*, 1985, 18- 32.

Soorten media

In dit artikel onderscheid ik vier categorieën van mediaculturen, gebaseerd op McLuhan en Postman: primitief visueel, spraak, schrift en elektronisch.¹⁷ McLuhan definieert verschillende mediaculturen gebaseerd op het gesproken woord (*oral culture*), het geschreven woord (*printed culture*) en de multimedia-cultuur (*media ecology*)¹⁸, terwijl Postman in zijn studie aanvullend een primitief visuele vorm van communiceren hanteert.

Communiceren kan op verschillende manieren: verbaal, non-verbaal, schriftelijk of visueel. Communicatie tussen een zender en een ontvanger vereist een gedeeld medium waarmee gecommuniceerd kan worden, zowel fysiek – zoals een mond, oor, rook of typemachine – als conceptueel – begrip van taal of symbolen.

Mediaculturen sluiten elkaar niet uit; ze bestaan naast elkaar als paradigma's, waarbij de één, afhankelijk van de cultuur en het tijdsgewricht, dominant is over de anderen. Deze co-existentie van culturen wordt pas een probleem als een samenleving een andere samenleving haar cultuur probeert op te leggen.

'Primitief visueel'

In deze paragraaf wil ik de vier mediaculturen nader uitleggen door het incident van een inslag op een flat in Gaza van 17 november 2012 op vier verschillende wijzen te beschrijven. 'Primitief visueel' is de minst ontwikkelde media-cultuur, die beelden en symbolen weergeeft. Het startpunt van deze cultuur vormen grote tekeningen en de rooksignalen. Toegepast op de Middeleeuwen gaat het bijvoorbeeld om de kleuren van de tenues van legers, de hoofd-toeien, de symbolen op de schilden.

De instrumenten binnen deze cultuur zijn uiterst beperkt. Het beschrijven van de situatie met de inslag op een flat zal met rooksignalen waarschijnlijk dagen duren. Geen enkele nuance en emotie kan worden beschreven, laat staan dat de situatie vanuit verscheidene perspectieven kan worden belicht. De vorm van

het medium sluit een feitelijke weergave van het incident uit – *form excludes content*.

Spraak

In de mediacultuur van het gesproken woord is de ontwikkeling en kennis van taal overheersend. Overdracht van verhalen door middel van spraak, maar ook de retoriek als stijlmiddel komen centraal te staan. Het gesproken woord komt primair tot uiting in kleine leefgemeenschappen. McLuhan typeert deze cultuur als 'the village' en 'het gesproken woord' was en is

Het gaat niet om het bericht zelf
maar om het medium:
want het medium waarmee het
bericht wordt gecommuniceerd,
vormt en kleurt dat bericht

in buurt-huizen, kerken of de moskeeën een belangrijk medium.¹⁹

Zo kan de inslag op een flat in Gaza met gebruikmaking van het gesproken woord uitvoerig worden geschreven, maar het verslag blijft relatief subjectief en mist diepgang.

Het schrift

Het schrift komt vooral door de boekdrukkunst in zwang. De opkomst van het gedrukte en geschreven woord is vermoedelijk randvoorwaardelijk geweest voor de opkomst van

17 Deze indeling is gebaseerd op deel 2 'The Gutenberg Galaxy' van *The Gutenberg Galaxy: the making of typographic man* van McLuhan, 1962. McLuhan beschrijft in zijn boek verschillende communicatieculturen, zoals de 'oral tribe culture', de handgeschreven en de gedrukte printcultuur en de 'electronic media'. Postman, N. (1985) maakt een soortgelijke indeling, voorafgegaan door de primitievere cultuur van beeld en symbool. Van deze vier zijn de laatste drie het meest relevant voor het thema van conflict en media dat hier centraal staat.

18 McLuhan maakt in meerdere boeken een indeling naar mediacultuur. De indelingen en naamgeving zijn in grote lijn consistent, maar verschillen per boek. McLuhan (1964) *Understanding Media*, 97 e.v. McLuhan noemt de culturen hier ook wel 'the spoken word, the written word', en de 'electric technology'.

19 McLuhan, M. *The Gutenberg Galaxy*, 1962, 21.

wetenschap.²⁰ De moderne tijd, met de intrede van de wetenschap, kenmerkt zich door geschreven onderzoek in boekwerken en artikelen. Op schrift kan een verslag van een gebeurtenis zeer uitgebreid worden weergegeven; zo ook in het voorbeeld van de flat in Gaza. Het bericht kan starten met de bronnen van het conflict, wie er in de flat woonde, wie de aanval heeft uitgevoerd, et cetera.

De elektronische mediacultuur

Ten slotte introduceer ik de elektronische mediacultuur, waar radio, cinema, televisie, internet en sociale media onder vallen. McLuhan geeft aan dat het elektronische medium opkomt met de ontdekking van de telegraaf, waarbij geldt: *'messages could travel faster than a messenger'*²¹. Deze mediacultuur is sinds medio vorige eeuw dominant in de westerse wereld.

De verslaglegging door middel van beeld, audio en video is een zeer krachtig middel. Een beeld of video geeft veel data en gegevens, maar ieder ontvanger zal deze data zelf (moeten) interpreteren. Iedere ontvanger creëert daarmee zijn eigen subjectieve waarheid van de situatie. Het is een vorm van waarheidsvinding die overigens wel door een zender kan worden beïnvloed, bijvoorbeeld via het gebruik van sociale media door een krijgsmacht.

De conclusie van deze paragraaf is dat het onderzoekskader bestaat uit vier soorten mediaculturen: primitief visueel, oraal, schriftelijk en elektronisch. Welke mediacultuur een samenleving omarmt, is afhankelijk van de ontwikkelingsfase waarin ze zich bevindt, maar ook in hoeverre de technologie voorhanden is waaruit zaken als de drukpers, de

bioscoop of de tv voortkomen.²² De primitief visuele cultuur laat ik verder achterwege, aangezien er geen reële militaire opponent is in dit domein.

Eigenschappen van media

McLuhan geeft aan dat het gehanteerde medium *'is reshaping and restructuring patterns of social independence and every aspect of our personal life. It forces us to reconsider and reevaluate practically every thought, every action, and every institution formerly taken for granted'*.²³

Wat zijn de specifieke eigenschappen van mediaculturen? Uit het werk van McLuhan en Postman zijn drie overheersende eigenschappen te filteren: (1) de snelheid waarmee het medium een bericht overbrengt; (2) het bereik van het medium; en ten slotte (3) de directheid van de communicatie.

20 Eisenstein, E. (1979), *The printing press as an agent of change*, Cambridge UP, Cambridge, 1979, xvi, 43 e.v., 129 e.v., in: *The Gutenberg Galaxy*, 124-126. Eisenstein typeert McLuhan deze periode met *'the movable type'* oftewel de herbruikbare zettafel van de drukpers.

21 McLuhan, M. *Understanding Media*, 1964, 111.

22 Zie ook Postman, *Laughing ourselves to death*, 1985, 13. Hier stelt hij dat *'new techniques of communication bring a transformation of thinking, which then transforms culture'*.

23 McLuhan, M. *The medium is the message*, 1967, 8.

Orale mediacultuur

De orale mediacultuur is direct, niet in de laatste plaats omdat zender en ontvanger van hetzelfde soort zijn, namelijk de mens die zinnen gebruikt tijdens het communiceren, of zoals McLuhan het zegt: '(t)he auditory sense, unlike the cool and neutral eye, is hyper-esthetic and delicate and all-inclusive. Oral cultures act and react at the same time'.²⁴ Het bereik van dit medium is beperkt omdat een bericht van mens naar mens moet worden getransporteerd, waarmee de inhoud deels verloren kan gaan. De snelheid van verspreiding is daarmee ook beperkt.²⁵

Cameravrouw Maria Fleet en geluidsman Ben Coyote van CNN aan het werk tijdens de operatie Desert Shield in 1990 bij een schietoefening met een Amerikaanse M1A1-tank in Saoedi-Arabië

FOTO AP, A. MIKAMI

Geschreven mediacultuur

De geschreven mediacultuur is voor Postman het summum van beschaving: '(i)n a print-culture, intelligence implies that one can easily dwell without pictures, in a field of concepts and generalizations. To be able to do so constitutes a primary definition of intelligence in a culture whose notions of truth are organised around the printed word'.²⁶ Het geschreven woord maakt dat lezen een intellectuele bezigheid is geworden, die rationaliteit, logisch denken en conceptueel denkvermogen vereist, waarin gestreefd wordt naar objectiviteit.²⁷

Deze intellectuele ontwikkeling maakt de wijze van communiceren indirect. Sterker nog: de indirecte wijze van communiceren is een deugd in de geschreven mediacultuur.²⁸ De snelheid van het geschreven woord is beperkt, maar sneller dan het gesproken woord doordat technologische ontwikkelingen zoals de drukpers teksten meervoudig kunnen reproduceren waarbij de inhoud niet verloren gaat. Het geschreven woord is niet vluchtig, zoals het gesproken woord. Hierdoor is het bereik van het geschreven woord groot.

Elektronische mediacultuur

Het elektronische medium bestrijkt een grote massa snel met één bericht. McLuhan opperde dat de wereld hierdoor een 'global

24 McLuhan, M., *Understanding Media*, 1964, 108.

25 Een mooi voorbeeld van de orale mediacultuur vormen de Amerikaanse *state fairs*. Zie bijvoorbeeld de documentaire *'Civil War'* van Ken Burns (1990).

26 Postman, *Amusing ourselves to death*, 1985, 18-32.

27 Dat de Verlichting en de opkomst van het geschreven woord gelijk oplopen is geen toeval. McLuhan schreef al eerder dat *'Only alphabetic cultures have ever mastered connected lineal sequences as pervasive forms of psychic and social organization. The breaking up of every kind of experience into uniform units in order to produce faster action and change of form (applied knowledge) has been the secret of Western power over man and nature alike. That is the reason why our Western industrial programs have quite involuntarily been so militant, and our military programs have been so industrial. Both are shaped by the alphabet in their technique of transformation and control by making all situations uniform and continuous'*. McLuhan, *Understanding Media*, 1964, 107.

28 Of, zoals McLuhan zegt: *'Civilization is built on literacy because literacy is a uniform processing of a culture by a visual sense extended in space and time by the alphabet. Phonetic culture endows men with the means of repressing their feelings and emotions when engaged in action. To act without reacting, without involvement, is the peculiar advantage of Western literate man'*. McLuhan, *Understanding Media*, 1964, 108.

village' zou worden.²⁹ De communicatie is direct, onge-filterd en 'instantaneous'.³⁰ McLuhan stelde al eerder dat met de telegrafie het transportmiddel en de communicatie was losgekoppeld.³¹

Een gevolg van deze ont koppeling is dat de informatie uit de context wordt gehaald en daarmee irrelevant is geworden. Denk aan het beeld of de perceptie die wordt gecreëerd in *Disney World* of bij de CNN-weergave van de Golfoorlog (1990-1991). De waarheidsvinding ligt nu bij de ontvanger, terwijl de zender de waarheid kan manipuleren.³²

Zoals gezegd zijn mediaculturen te onderscheiden door een verschil in het bereik van het bericht, de snelheid van verspreiding en de directheid van de communicatie. Vooral de schriftelijke mediacultuur contrasteert sterk met de directe en snelle wijze van communiceren van de elektronische media.

Het dominante medium

De essentie van het verschil in mediaculturen ligt volgens Postman niet in de media-uitingen, maar in het concept van de waarheidsvinding.

Postman stelt dat het idee van de waarheidsvinding – de bron van onze kennis - gekoppeld is aan de manier waarop en de wijze waarin een samenleving zich uitdrukt. Waarheid is subjectief en iedere cultuur heeft haar eigen perceptie van de waarheid. Postman geeft aan dat als het dominante mediaparadigma in een samenleving verandert van oraal naar geschreven naar elektronisch, dat ook het idee over de waarheid mee schuift.³³

De vraag is dan welke waarheid gekoppeld is aan de mediaculturen. En wat is onze waarheid? De opvattingen over wat waarheid is, wijzigen sterk door de eeuwen heen. Bij de oude Grieken was het vooral relevant wie de uitspraak deed.³⁴ De soevereiniteit van de waarheid had zijn oorsprong in een autoriteit, in dit geval een persoon, zoals Aristoteles. Die autoriteit verschuift in de Middeleeuwen naar een Godsgeloof. Alle waarheid is terug te voeren op God. De eerste scheuren in deze opvatting ontstaan in de Renaissance. Maar vooral de Verlichting laat een kritisch-logische waarheidsvinding prevaleren boven een canoniek-religieuze; denk daarbij aan de ontdekking van Newton of Galillei en in de methoden van onderzoek van Descartes. 'Wetenschappelijke revolutie heeft de mensheid bevrijd van bijgeloof en religieuze dogmatiek. Aan haar hebben we de verworvenheden van de industriële en technische samenleving van vandaag te danken. Wetenschap is rationeel. Wetenschap is modern. Wetenschap is Westers',³⁵ aldus de Amsterdamse filosoof Michiel Leezenberg.

De schriftelijke mediacultuur heeft een sterke relatie met de wetenschap.³⁶ In de schriftelijke mediacultuur is waarheidsvinding via wetenschappelijke methoden belangrijk. Een artikel in een invloedrijke krant of tijdschrift is gestoeld op een gedegen onderzoek en gebaseerd op objectieve feiten, en is geschreven door een journalist die het principe van 'hoor en wederhoor' heeft toegepast.³⁷

In de orale mediacultuur is de wetenschappelijke revolutie zoals die in het Westen plaatsvond, nog niet doorgedrongen en zal waarschijnlijk ook niet plaatsvinden.

29 McLuhan, M., *The Gutenberg Galaxy*, 1962, 158.

30 Denk aan recente discussies op Twitter over zwartepiet, met alle voor- en nadelen van dien.

31 McLuhan, M., *Understanding Media*, 1964, 89.

32 Of, zoals Steven Thompson stelt: 'Overwhelming sensory experiences associated with broadcast media ensure that neither 1) time to study individual factors that render media as iconic, nor 2) interest in interpretation of such dynamics prior to public release'. Thompson, S., 'Icon Evolution in Digitality', in: *Journal for a global sustainable information society*, 6, 2010, 351.

33 Postman, M., *Amusing ourselves to death, 'as a culture moves forward from orality to writing to printing to televising, its ideas of truth move wit hit (...)',* 1985, 24.

34 Een uitspraak van Aristoteles gold als een uitspraak van een autoriteit en was dus waar. Leezenberg, M. *Wetenschapsfilosofie voor geesteswetenschappen*, 2012, 17.

35 Idem, 32.

36 De waarheidsvinding voor deze periode zoekt Postman in de *Exposition: 'a mode of thought, a method of learning, and a means of expression. Almost all of the characteristics we associate with mature discourse were amplified by typography, which has the strongest possible bias toward exposition: a sophisticated ability to think conceptually, deductively and sequentially; a high valuation of reason and order; an abhorrence of contradiction; a large capacity for detachment and objectivity; a tolerance for delayed response'.* Postman, N. *Amusing ourselves to death*, 1985, 63.

37 Een goede krant of tijdschrift zal feiten en opinies duidelijk scheiden, denk aan artikelen in *The Economist* of *NRC Handelsblad*.

De Amerikaanse vlieger James Shively is in 1967 in handen gevallen van communisten in Hanoi: de tegenstanders maken gebruik van de dominante elektronische mediacultuur in het Westen om hun boodschap via de televisie over te brengen

De waarheidsvinding ligt daar in een canonieke leer omdat deze leer het meest geëigend is voor de orale uitdrukkingvormen. Andersom beredeneerd is de orale mediacultuur voor de kennisbronnen als de wetenschap of het amusement via internet te beperkt: *form excludes content*.

De elektronische mediacultuur is over het algemeen niet rationeel, niet logisch, maar direct, snel en vaak ook vol emoties. Het is in ieder geval geen voedingsbodem voor wetenschap-pelijke waarheidsvinding. Volgens Postman is de waarheid van de 'tv-samenleving' gelegen in *entertainment*.³⁸ Waarheid is zeer subjectief in de elektronische mediacultuur. Waarheid is eerder een opinie: zolang de ontvanger wordt vermaakt en de informatie de ontvanger behaagt, wordt deze als soevereine waarheid gezien.

Het Westen

Welke mediacultuur is nu dominant in het Westen? En wat zijn mogelijke mediaculturen van onze (potentiële) opponenten? McLuhan en Postman stellen dat de elektronische mediacultuur al sinds de jaren vijftig dominant is in het Westen.³⁹ Dit suggereert dat in de gehele Europees- Amerikaanse cultuur de elektronische media dominant is, hetgeen wellicht correct is. Alleen als we kijken naar het mediagebruik

38 In Postmans eigen bewoordingen 'the age of showbusiness'. *Amusing ourselves to death*, 1985, 93-98.

39 'As Neil Postman (1985) has pointed out, television for some years has been the principal medium of our culture, crowding out print and its primary vehicle, the book. Postman rightly holds that each medium conveys an epistemology; that is, a way of knowing and a way of working with the world. The medium in this sense basically shapes the mind.' In: Maddux, C.D., 'An Epistemological Examination of Computer Telecommunications', in: J. Willis et al., 1995, *Proceedings of Society for Information Technology & Teacher Education International Conference*, 814-815. Chesapeake, VA: AACE.

van de bestuurlijke elite in het Westen – denk hierbij aan regering, overheidmanagers, bedrijfsleiding, rechters, docenten, et cetera – dan valt op dat de schriftelijke mediacultuur dominant is.⁴⁰

Daar waar ‘de massa’ Wikipedia als waarheid ziet en communiceert via Facebook of Twitter, kijkt ‘de elite’ eerder naar gedegen onderzoek en rationaliteit als toetssteen van de waarheid en communiceert primair via officiële document zoals wetten, rechtelijke uitspraken, memo’s of andere interne circulaire’s.⁴¹

Potentiële opposenten

En hoe zit het met onze potentiële opposenten? Veel groeperingen, zoals de Afrikaanse of Arabische culturen, erkennen onze manier van wetenschap bedrijven niet als soevereine waarheid. Vele niet-westerse culturen kennen een waarheid die gestoeld is op religie of ideologie. Ze neigen naar een dominant orale mediacultuur, mede omdat de geletterdheid in deze landen nog erg laag is.⁴²

Het risico van dreiging voor het Westen vanuit deze groepen is groot vanwege de botsing tussen ‘objectieve’ soevereine waarheden – zoals Godsgeloof – versus wetenschap en rationaliteit: vergelijkbaar met de *clash of civilisations* van Huntington. De kans dat het zal plaatsvinden is echter klein.

Andere potentiële opposenten voor het Westen zijn groepen waarbij de elektronische media-

cultuur dominant is. Deze groepen opereren decentraal en zijn niet gebonden aan fysieke locaties als steden. Hierdoor is de omvang van een dergelijke groep lastig in te schatten. Hoewel ook hun waarheid strijdig is met de gangbare opvattingen in het Westen, zal er geen grote clash plaatsvinden, zoals hiervoor is beschreven. Het gaat in deze confrontatie om een objectieve versus een subjectieve waarheid. De aard van de confrontatie is daardoor anders. De (prik)acties van de groepen, die opereren binnen de elektronische mediacultuur, hebben eerder veelal een demonstratief karakter. Deze groepen willen aandacht, maar ze zijn er niet op uit om een gehele samenleving te ontwrichten en vernietigen. Bij deze groepen is er een grotere kans, maar een kleiner risico voor het Westen.

De conclusie van deze paragraaf is dat de dominantie van een mediacultuur samenhangt met de waarheidsvinding van die samenleving.

40 Het idee van het paradigma van communicatie van de elite naar de massa, via massamedia, is dat de elite de massa eenzijdig beïnvloedt via massamedia. Davis stelt dat dit paradigma wellicht achterhaald is omdat de massa niet enkel door de elite wordt beïnvloed, maar ook door talrijke andere bronnen. Een gevolg hiervan is dat veel nieuwsmedia de onderwerpen apolitek maken, minder achtergrondinformatie leveren en in plaats daarvan ‘infotainment’ produceren. Ook is het paradigma achterhaald omdat de beïnvloeding vooral plaatsvindt tussen elites onderling. De elites zitten feitelijk gevangen in een dilemma, aangezien ze enerzijds moeten blijven proberen te communiceren met de massa in vluchtige, apoliteke bewoordingen, terwijl de eigen taal van de elite complex is. Zie Davis, A. ‘Whither Mass Media and Power? Evidence for a critical elite theory alternative’, in: *Media, Culture & Society* 25 (5), 2003, 669-690.

41 Deze kunnen wel verspreid worden via inter- of intranet maar het blijven in essentie uitingen van de schriftelijke mediacultuur.

42 Zie onder meer de ‘adult and youth literacy’ lijst van UNESCO Institute for Statistics (<http://www.uis.unesco.org>). Geraadpleegd op 30 januari 2014

FOTO: US DEPARTMENT OF DEFENSE, R.J. SAVARESE

Communiceren door middel van militair vermogen

De fysieke component

De verschillen in mediacultuur zijn in verband te brengen met het militair vermogen van de verschillende partijen en groeperingen. In de Europees-Amerikaanse culturen is er een sterke nadruk op wetenschap en rationaliteit, en in het verlengde daarvan ook op techniek en industrie. Als je deze westerse voorkeur vertaalt naar militair vermogen zie je dat het Westen een sterke voorkeur heeft voor de fysieke component. Het conceptuele denken binnen westerse krijgsmachten wordt nog steeds gedomineerd door een lineaire en volgtijdelijke opbouw, in zowel opleiding als training. Het is bovendien gebaseerd op ervaring, hiërarchie en anciënniteit.⁴⁴

Dit westerse conceptuele denken sluit slecht aan bij een genetwerkte elektronische mediacultuur die werkt in parallelle structuren en dwarsverbanden tussen gelijkwaardige actoren, waarbij geen onderlinge hiërarchie aanwezig is.⁴⁵ Ook richt de mentale component bij veel westerse krijgsmachten zich bij het plannen van eventuele toekomstige conflicten nog steeds op de eigen ervaring in combinatie met eigen beschikbare middelen, en minder op het daadwerkelijke aangrijpingspunt van een opponent.

De mentale component

Samenlevingen die qua waarheidsvinding gebaseerd zijn op een Godsleer en in een orale mediacultuur verkeren, leggen de nadruk op

Een militair aan het werk op het Amerikaanse vliegdekschip USS Enterprise: de verschillen in mediacultuur zijn in verband te brengen met het militair vermogen, waarbij het Westen een sterke voorkeur heeft voor de fysieke component

Daarnaast achten niet alle samenlevingen dezelfde mediacultuur dominant. De waarheid van de westerse mediacultuur is gestoeld op wetenschap en rationaliteit, terwijl andere samenlevingen veelal waarheden hebben die zijn gebaseerd op één Godsleer of op diverse subjectieve waarheden. Dit wezenlijke verschil in waarheden maakt communiceren tussen verschillende culturen moeilijk.

Ten slotte is in de westerse samenleving meer dan één mediacultuur aanwezig. Bij de westerse elite is de schriftelijke mediacultuur, gebaseerd op wetenschap en rationaliteit, veruit dominant, en eigent de massa zich veel meer de elektronische media toe, waarbij een subjectieve waarheid dominant is.⁴³

43 Dit kan een verklaring zijn voor de *mismatch* in de communicatie tussen de elite en onze massa over hoog-technisch militair materieel, zoals een tank, een schip of een straalvliegtuig.

44 Denk aan de *pre-deployment* training voor onze militairen die soms meer tijd in beslag neemt dan de uitzending zelf.

45 McLuhan stelt dat '(o)ur highly literate societies are at a loss as they encounter the new structures of opinion and feeling that result from instant and global information. They are still in the grip of "points of view" and of habits of dealing with things one at a time. Such habits are quite crippling in any electric structure of information movement, yet they could be controlled if we recognized whence they had been acquired. But literate society thinks of its artificial visual bias as a thing natural and innate'. McLuhan, M., *Understanding Media*, 1964, 342.

de mentale component omdat een conflict hen dichter bij hun ideologische doel of (meta-fysische) leider brengt. De westerse fysieke middelen raken deze samenlevingen niet of nauwelijks. Het Westen maakt vooral wapens, die gericht zijn op het vernietigen van geïndustrialiseerde en gemechaniseerde omgevingen. Men richt zich niet op abstracte aangrijpingspunten.⁴⁶ Dat zet het Westen op een ernstige achterstand.

Orale culturen kijken vooral op een fysieke wijze naar het Westen. Waar nodig zullen zij westerse (fysiek gerichte) middelen tegen hen gebruiken. Bovendien hebben de oraal gedomineerde culturen op conceptueel gebied een voordeel omdat zij de kunst van de retorica nog beheersen. En dit is een scherp wapen binnen de elektronische media, waarbij een zender van een bericht de omgeving en de context zelf kan creëren.⁴⁷

Groeperingen binnen de elektronische media-cultuur hebben de fysieke component wel nodig, maar enkel als instrument om hun conceptuele denken te uiten. De zender in deze mediacultuur creëert een werkelijkheid die er niet is. Zodoende kan de zender een valse beeld van de waarheid aanbieden en beïnvloedt hij de mentale component van de ontvanger, kortom: een echte vorm van manipuleren. Dit kan met fotografie of bewegende beelden, een software-programma, Disney World of via een televisie-programma als X-Factor.

Manipulatie

Deze vorm van manipulatie kan plaatsvinden door het uitvoeren van cyberactiviteiten, zoals het bewust frustreren van de militaire energievoorziening of het beïnvloeden van de mening van het thuisfront van de opponent.⁴⁸ Een confrontatie tussen een Europees-Amerikaanse cultuur en een orale of elektronische media cultuur is dus niet alleen een *clash of civilisations*; ook de militaire vermogens zijn niet op elkaar afgestemd.⁴⁹

Zoals aangegeven is de meest aannemelijke confrontatie een strijd tussen de cultuur die de wetenschap als waarheid aanhangt en de cultuur die de Godsleer aanhangt: het zogeheten Huntington-scenario. Een confrontatie tussen deze genoemde culturen is fundamenteel en mist een 'common denominator' omdat de wereldbeelden wezenlijk verschillen. Beide actoren, zeker ook het Westen, achten hun waarheid universeel, maar ze moeten zich realiseren dat hun waarheid niet universeel geldend is. De conflicten zullen verminderen indien beide actoren de grondslag van hun waarheidsvinding enkel nog in de eigen kring verkondigen en hun 'waarheid' niet buiten hun eigen cultuur, bijvoorbeeld naar Afrika, Azië of Europa, willen exporteren.

De gevaarlijkste confrontatie is wanneer de actoren uit de orale cultuur de stap naar de schriftelijke cultuur overslaan en direct overgaan naar de elektronische mediacultuur: het zogeheten *Leap Frog*-scenario. Orale culturen kunnen of willen de ontwikkeling naar de schriftelijke, technisch-wetenschappelijke mediacultuur veelal niet maken vanwege een gebrek aan middelen, ongeletterdheid of een onwil om het geloof in een God op te geven.

Daar waar de schriftelijke mediacultuur fundamenteel botst met de orale en de elektronische cultuur, sluiten de orale en de elektronische mediacultuur elkaar overigens niet uit. De elektronische mediacultuur kent verscheidene waarheden, en accepteert dus ook de Godsleer als één van haar waarheden. Internettechniek is relatief eenvoudig en

46 McLuhan, M., *Understanding Media*, 1964, 344: 'Even today the mere existence of a literate and industrial West appears quite naturally as dire aggression to nonliterate societies; just as the mere existence of the atom bomb appears as a state of universal aggression to industrial and mechanized societies'.

47 'Today, the backward countries can learn from us how to beat us. In the new electric age of information, the backward countries enjoy some specific advantages over the highly literate and industrialized cultures. For backward countries have the habit and understanding of oral propaganda and persuasion that was eroded in industrial societies long ago', idem, 343.

48 Voor meer achtergrondinformatie zie: Ducheine, P. & J. van Haaster, 'Een operationeel raamwerk voor cyberoperaties', in: *Militaire Spectator* 182, 2013, 12.

49 Tijdens de Koude Oorlog hadden zowel Oost en West veel (fysieke) nucleaire wapens, soortgelijke concepten van optreden en een vrijwel identieke *mindset*. Dat is nu niet meer zo.

goedkoop, en voor het lezen en gebruiken van elektronische media is een wetenschappelijke opleiding vaak geen vereiste omdat primair met beelden, symbolen en audio wordt gewerkt.

Retorica als wapen

Als groeperingen van de orale mediacultuur gebruikmaken van elektronische media ontstaat er een situatie waarbij een actor die de kunst van de retorica verstaat, gebruik kan maken van een medium met een groot bereik en snelle verspreiding. Hierdoor ontstaat een sterk wapen, waarbij manipulatie en propaganda natuurlijk niet is uitgesloten. Deze wijze van manipuleren beïnvloedt direct de westerse bevolking, die de elektronische mediacultuur aanhangt. Met als gevolg dat het Westen een genetwerkte tegenstander tracht te bevechten die in het bezit is van minimale fysieke middelen en daardoor geen duidelijk fysiek aangrijpingspunt heeft.

Het Westen is daardoor niet in staat een dergelijke tegenstander te verslaan. Daarentegen kan die tegenstander zelf wel handig inspelen op het verschil tussen de bestuurlijke elite en de massa. Met zijn retorica kan hij via de elektronische media de westerse massa bespelen, die op hun beurt de westerse elite weer zullen beïnvloeden.

Een elite met een schriftelijke mediacultuur en een sterke voorkeur voor het aanwenden van de fysieke component binnen het militair vermogen, heeft hier niet van terug. De Europees-Amerikaanse samenleving strijdt vooral met middelen (zowel fysiek als retorisch) die niet aansluiten bij deze oraal-elektronisch georiënteerde actor, die bovendien een andere waarheid kent en die het publieke debat in het Westen weet te beïnvloeden. Kortom: goed-lopende, weloverwogen volzinnen noch *state-of-the-art* materieel zijn een adequaat wapen tegen een twitterende tegenstander.

De eerste conclusie van deze paragraaf is dat de westerse focus is gericht op de fysieke component van het militair vermogen, wat

erop duidt dat niet de massa maar de elite de drijfveer is achter ons militaire denken. Een tweede conclusie is dat de westerse samenleving niet alleen een andere mediacultuur heeft dan andere samenlevingen, maar dat zij ook andere componenten van het militair vermogen zullen gebruiken bij een eventuele confrontatie. De westerse kracht ligt bij de fysieke component; de samenlevingen gebaseerd op de Godsleer kennen een sterke mentale component, terwijl de kracht van actoren in een elektronische mediacultuur ligt in de conceptuele component.

Goedlopende, weloverwogen volzinnen
noch 'state-of-the-art' materieel
zijn een adequaat wapen
tegen een twitterende tegenstander

Conclusie

Is het juist te veronderstellen dat technologisch superieur geachte westerse mogendheden conflicten niet zomaar weten te winnen omdat zij de taal van hun opponent niet beheersen? Het antwoord op deze vraag heeft meerdere kanten. In dit artikel heb ik gepoogd om een antwoord te vinden vanuit de mediaculturen zoals die verankerd zijn in een samenleving. Mediaculturen die de waarheid in een samenleving vormgeven en richten.

De conclusie is dat de westerse mogendheden inderdaad niet kunnen winnen omdat:

- (a) er een fundamenteel verschil is in waarheidsvinding tussen de westerse mogendheden en hun potentiële opponenten. Doordat samenlevingen verschillende waarheden (God, wetenschap of Wikipedia) aanhangen is het lastig voor deze samenlevingen om onderling te communiceren.

- (b) er een verschil is tussen het Westen en andere samenlevingen in hun opvatting over hoe je in voorkomend geval militair vermogen dient aan te wenden. De rationeel-wetenschappelijke grondslag van de westerse samenleving legt veel nadruk op de industriële fysieke component van het militair vermogen, terwijl potentiële opponenten de mentale of conceptuele component prevaleren. Het is dan ook een retorische vraag hoeveel fregatten, tanks of gevechtsvliegtuigen nodig zijn om een dergelijke ideologie te vernietigen.
- (c) de westerse wereld gespleten is. De westerse massa hangt niet hetzelfde idee aan over mediacultuur en heeft bovendien een andere focus op de fysieke component van militair vermogen dan de westerse bestuurlijke elite. Hierdoor ontstaat voor die elite een lastig te voeren tweefrontengevecht, waarbij ze zowel haar wil aan de opponent moet opleggen als de eigen achterban van de juistheid van haar optreden wil overtuigen en wellicht weet te beïnvloeden.

Met de huidige set aan middelen, de huidige opvattingen over het aanwenden van militair vermogen is het Westen dus niet in staat om conflicten te winnen. Rest de vraag: kan het Westen er iets aan doen? De manoeuvreerruimte is beperkt. De politiek, de elite, ziet zich geconfronteerd met een mismatch in een westerse samenleving en is zich ervan bewust dat potentiële opponenten andere mediaculturen aanhangen en dus op een andere manier communiceren. Het is echter lastig om hierop te reageren aangezien het eeuwen kan duren om zich een andere mediacultuur eigen te maken, of anderen onze cultuur op te leggen.

Daar komt nog bij dat het Westen een Taliban of Hezbollah-achtige tegenstander moet aangrijpen op haar ideologie of Godsleer, want veelal is dit haar aangrijpingspunt. En dat is

een strijdmethode die niet past bij westerse normen en waarden.

Bewustwording

Op militair niveau zijn wel maatregelen te treffen. Primair gaat het daarbij om bewustwording: om het begrijpen van het wereldbeeld van de opponent, en om het optreden en de uitingen van de opponenten in de juiste context te plaatsen.

Binnen de huidige regelgeving en ethiek houdt het geconstateerde in: het versterken van de westerse strategische communicatie, inclusief informatie-operaties, cyberoperaties en adequate *strategic narratives*, met gebruikmaking van elektronische media.⁵⁰

Afstemming

Om succes te hebben dient een westerse mogendheid haar militair vermogen af te stemmen op de conceptuele en/of mentale component van de tegenstander, en niet op het versterken van de eigen fysieke component. Een opponent dient met zijn eigen middelen verslagen te worden en niet met fysieke middelen, zoals in het Westen wordt gedacht. Een *cyber wizzkid* moet je niet aanvallen of laten oppakken, maar dien je in te huren. Het houdt ook in dat het Westen zijn opponent niet zomaar zijn wil en waarheid moet opleggen, maar kennis dient te nemen van de waarheid waar de opponent bij zweert en daarin argumenten moet zoeken om een strijd te staken.

Uitspraken en ideeën van opponenten, maar ook die van de eigen achterban, dienen in een context te worden geplaatst. Als we kijken naar Nederland: leg de achterban in Nederland niet in wetenschappelijk-technologische termen uit waarom we nieuw materieel kopen, maar in termen die aansluiten bij de elektronische mediacultuur. Reageer robuust en proactief op uitingen van potentiële opponenten in de (sociale) media: wacht niet weken om een wetenschappelijk antwoord te formuleren, maar ondermijn het bericht direct, zet het in een ander daglicht of tast de integriteit van de verzender aan. ■

50 Met gebruikmaking van het juiste vocabulaire, zie: Dandeker, C. in: Angstrom, J & I. Duyvesteyn, 2010, 24, met de sprekende paragraaftitel: 'success – not winning: the implications for the narratives of war'.

Nooit meer weggegaan

Linda Polman

Wat je ook van de Eerste Wereldoorlog mag vinden, hij bracht het oorlogsbedrijf wel een aantal belangwekkende nieuwigheden. In de sector persoonlijke militaire beschermingsmiddelen bijvoorbeeld werd de helm ontdekt. De Franse generaal Adrian ontmoette bij toeval een soldaat die zijn metalen etenspan bij voorkeur onder zijn hoofddekseel bewaarde en aan die gewoonte zijn leven te danken had. In die pan was een vijandelijke kogel blijven steken. Generaal Adrian zag de mogelijkheden en in het najaar van 1915 werd in het Franse leger de ‘casque Adrian’ ingevoerd. Het voorbeeld werd in hetzelfde jaar door de Duitse en Britse, en in 1916 door de Belgische en Italiaanse legers gevolgd. In de Tweede Wereldoorlog hadden alleen al aan Amerikaanse zijde meer dan 70.000 man hun leven te danken aan hun ‘casques’.

In de stellingen van de Eerste Wereldoorlog werd ook bedacht dat het efficiënter kan zijn om gewonden voor medische behandeling niet eerst helemaal naar een plek achter het front te transporteren, maar de hulp vlak in de buurt en soms zelfs direct op het slagveld te verlenen. De Franse militair-geneeskundige dienst vond de zogeheten ‘équipes chirurgicales mobiles’ uit, mobiele chirurgische units. Al snel reden er honderden over de slagvelden heen en weer. Onder de onverschrokken chauffeurs bevond zich ook Marie Curie. Als een eigentijdse Florence Nightingale reisde zij langs de loopgraven met haar uitvinding, de ‘radiologische automobiel’. Hoogstpersoonlijk verbond zij haar röntgenapparaat met een kabel aan de dynamo van het voertuig en in een snel geïmproviseerde donkere kamer lichtte zij zieke en gewonde soldaten door. Een daverend succesvol initiatief: alleen al in de jaren 1917 en 1918 zijn meer dan een miljoen Franse soldaten met röntgen onderzocht.

Nog een verschijnsel dat schijnbaar begon in de Eerste Wereldoorlog en nooit meer is

weggegaan, is de ‘oorlogsneurose’. Grote aantallen militairen kwamen thuis van de Grote Oorlog met tijdelijke en blijvende geestelijke stoornissen en psychoses. Tegen de vreselijkheden van de moderne oorlogvoering met zijn nieuwe gevechtsmethodes, met tanks, doorlaadgeweren, vlammenwerpers en gifgassen, bleek ook toen al de geest van lang niet elk mens opgewassen. Alleen al in het Amerikaanse leger werden na de Eerste Wereldoorlog tegen de 70.000 psychisch gewonden geregistreerd.

Kunst heeft de Grote Oorlog gelukkig ook opgeleverd. Een literair genre werd volwassen: oorlogspoëzie. Nooit eerder of later heeft een oorlog zo veel dichters tot schrijven geïnspireerd. Niet alleen bekende literaire figuren, maar ook mensen uit alle hoeken van de samenleving – soldaten, moeders, vrijwillige verpleegsters – hebben hun gevoelens over de oorlog in poëzie op papier gezet.

Wilfred Owen werd misschien wel de belangrijkste *War Poet*. Hij diende in het Britse leger in Frankrijk, overleefde granaten en gas, maar liep wel *shell shock* op. Zijn arts moedigde hem aan om zijn nachtmerries in gedichten te verwerken. Owen schreef onder meer een beroemd geworden vers over de indruk die een aan gasverstikking stervende kameraad maakte. Als je het had gezien, spreekt hij de lezer toe, de doodstrijd van die man en het bloedschuim op zijn lippen, ‘My friend, you would not tell with such high jest / To children, ardent for some desperate glory / The Old Lie: ‘Dulce et decorum est / Pro patria mori’ (... Mijn vriend, dan zou je zo luchthartig niet / Aan kinderen, hopen op wat ijdele roem / De Oude Leugen vertellen: / ‘Het is zoet en eervol voor het vaderland te sterven’.

Een week voor het einde van de oorlog sneuvelde Owen in Frankrijk, 25 jaar jong. ■

De Belgische bril

Frans Matser – publicist*

Dag schat, fijn dat je weer thuis bent. En hoe was je cursus?’
‘Ach, het ging wel lief, ik heb weer wat opgestoken zullen we maar zeggen.’
‘Wat heb je dan opgestoken?’
‘Een pakje Marlboro zou Willem van Hanegem zeggen.’
‘Nou niet flauw doen. Waarom had je geen zin in die cursus? Anders ben je altijd enthousiast als je van Defensie weer eens de gelegenheid kreeg om wat te gaan leren. Maar over deze cursus doe je al weken negatief. Het zijn toch maar een paar dagen. Zo erg kan het toch niet zijn geweest? Wat schort eraan?’

‘Ik vind dat we de afgelopen jaren regelmatig foute keuzes maken bij Defensie en ik ben officier geworden om daar wat van te vinden en wat van te zeggen’

‘Ach Thea je weet hoe dat gaat. Jij werkt ook al weer twintig jaar bij Defensie, weliswaar als burger, maar je kent de bedrijfscultuur. Je weet dat ik af en toe een beetje kritisch ben. Zo zit ik nu eenmaal ik elkaar. Ik hoef niet zo nodig mijn baas de hele dag naar de mond te praten... dat doen anderen wel.’
‘Hans, je bedoelt gewoon dat je een mopperpot bent die niet snel tevreden is en vooral niet z'n eigen ongelijk wil bekennen... Dat herken

ik wel, laatst nog toen de kinderen...’
‘Nee even serieus Thea. Ik vind dat we de afgelopen jaren regelmatig foute keuzes maken bij Defensie en ik ben officier geworden om daar wat van te vinden en wat van te zeggen. Als dat niet meer kan, zoek ik net zo lief wat anders.’

‘Hans, doe niet zo depri. Toen je een paar jaar geleden naar de HDV mocht, werd dat nou juist als één van de redenen gegeven dat je was uitgekozen. Je was betrokken en kritisch op een constructieve manier... Was dat niet wat er toen tegen je werd gezegd?’
‘Ja, maar sinds ik op de staf werk, ligt dat toch een beetje anders. Ik ben een paar weken geleden besproken in het MD-comité en daar kreeg ik nogal een negatieve terugkoppeling van.’

‘Daar heb je mij niets van gezegd. Ik dacht dat ze een categorie 2 hoog in je zagen zitten? Daar kun je toch kolonel en zelfs wel generaal mee worden.’

‘Dat wel, maar ik kreeg toch te verstaan dat ik me een beetje moet inhouden. Kijk, er wordt dan binnen het MD-comité een pseudo-adviseur benoemd, iemand die je niet zo goed kent en blanco tegenover je staat. En die gaat gewoon kolonels en generaals uit je omgeving bellen en vragen wat ze er van vinden. En op de staf sneeuwt het van de kolonels en generaals, dus keus genoeg. Ik weet dus ook niet wie ze gesproken hebben. Maar er is daar kennelijk flink over me geklaagd. Geen teamplayer... en glas altijd half leeg... dat soort opmerkingen. Dus ik moest nog flink aan die competentie werken.’

* Op deze plaats vindt u afwisselend een bijdrage van Frans Matser en luitenant-kolonel der Mariniers Marcus Houben.

‘Welke competentie?’

‘*Can do*-mentaliteit noemen ze dat. Als je baas wat vindt en je krijgt te weinig tijd en middelen om het te doen, dan wordt je geacht niet te klagen of tegen te sputteren, maar gewoon ‘Yes Sir’ te zeggen en je ondergeschikten op pad te sturen met te weinig spullen en een slecht plan waar je zelf niet in gelooft.’

‘Moest je daarom naar die cursus?’

‘Yep. Positieve communicatie heet dat. Je leert gewoon de feiten te herinterpreteren.’

‘Hoe ging dat dan?’

‘We moesten ons vanaf de eerste dag inbeelden dat we officier waren in het Belgische leger.’

‘Het Belgische leger? Wat is dat nu voor onzin?’

‘Nou, in België hebben ze nog meer functies geschrapd dan bij ons. De Belgen geven al jarenlang nog minder geld uit aan defensie dan Nederland en de staat van hun defensie is dus nog veel slechter dan de onze. Ze investeren maar 5 procent in nieuwe spullen, terwijl dat 20 procent zou moeten zijn. En wij investeren dan gelukkig nog 10 procent. In die trant. En kritische officieren wordt daar de mond gesnoerd. Onze CDS liet vorige maand wat kritische geluiden horen over de staat waarin onze defensie verkeert. Dat haalde wel de pers, en ik weet natuurlijk niet wat de minister nog tegen hem gezegd heeft, maar ik heb de indruk dat hij met politieke rugdekking klaagde. De Belgische CDS generaal Delcourt werd een paar jaar terug met vervroegd pensioen gestuurd toen hij klaagde over de staat van de strijdkrachten en een aantal officieren die een kritisch verhaal publiceerden, werden door de minister aangeklaagd en met ontslag bedreigd. En hier in Nederland word ik ‘slechts’ op een heropvoedingscursus gestuurd. Dus in vergelijking met België valt het bij ons allemaal reuze mee. In vergelijking met België doet de Nederlandse defensie het geweldig. En als je elk probleem door zo’n ‘vergelijkend perspectief’ beziet, valt er eigenlijk niets te klagen! De Belgische bril opzetten noemden ze dat’.

‘Dus jij moet dan iedere keer als iets je niet bevalt goed denken hoe slecht het in België geregeld is en dan zo blij zijn dat het hier nog net iets beter is, dat je het verder niet in je

hoofd haalt om tegen slechte beslissingen in te gaan?’

‘Ja, zoiets’.

‘Nou, die nieuw verworven kennis kan je dan gelijk gebruiken.’

‘Hoezo?’

‘En als je elk probleem door zo’n ‘vergelijkend perspectief’ beziet, valt er eigenlijk niets te klagen!’

‘Nou ik luister net naar het antwoordapparaat en daar staat een voicemail op van mijn chef dat ik niet aangenomen ben op mijn eigen functie en dat ik nu dus overtollig ben. Bij de *matching* van kandidaten is de keus niet op mij gevallen. Ik word herplaatser.’

‘Via de voicemail! Is die man gek geworden?’

‘Wat is dat voor een sociaal gehandicapte hork!’

‘Ja, en als ik nog wat weten wil dan moet ik hem maar mailen of bellen, zegt ie... in die voicemail.’

‘Maar er waren maar drie kandidaten voor drie functies, en je doet dat werk al jaren en je hebt een hele stapel tevredenheidsbetuigingen en prima functioneringsgesprekken. Dat kan toch niet?’

‘Ja dat kan blijkbaar wel, ook iets met competenties.’

‘Maar daar laten we het niet bij zitten Thea, we halen er een advocaat bij, we schakelen de bonden in. Nee, we gaan naar de IGK!’

‘Hans, je hebt blijkbaar niets opgestoken van je cursus. Je moet nu tegen me zeggen dat ik eigenlijk blij moet zijn, want met het Nederlandse Sociaal Beleidskader ben ik een stuk beter af dan in België!’

‘Ammehoela! Ze kunnen me wat met die Belgische bril! Ik ben toch niet Hans Anders!’ ■

Sergeant in de sneeuw

Herinneringen aan de aftocht uit Rusland

Door Mario Rigoni Stern

Vertaald en van een nawoord voorzien door Asker Pelgrom

Utrecht/Amsterdam/Antwerpen (De Arbeiderspers, Oorlogsdomein no. 24)

2013

168 blz.

ISBN 9789029587396

€ 22,95

In de roman *Kaputt* van Curzio Malaparte worden dode Russen als wegwijzers gebruikt. De Duitse troepen zetten hen aan het oostfront rechtop in de sneeuw, met de stijfbevoren ledematen wijzend in de goede richting. Dát is een prachtig voorbeeld van waartoe een militair egodocument in staat is. Zelfs als het gaat om een autobiografische roman waarin de grens tussen feit en fictie flinterdun is, zoals in het geval van Malaparte, kan het een krachtig beeld oproepen van een oorlog via sprekende details, zoals diepgevroren menselijke wegwijzers.

Het is opvallend: een flink aantal militaire autobiografieën heeft die visuele kwaliteit. We vinden het terug in Caesars *Oorlog in Gallië*, de *Personal Memoirs of Ulysses S. Grant*, Deneys Reitz' *Commando* en ook Vasily Grossmans weergave van het oostfront in *A writer at War*.

Te denken valt eveneens aan contemporaine werken zoals Colby Buzzells *My war*, Anthony Swoffords' *Jarhead*, Karl Marlantes' *Matterhorn* en recentelijk nog Kevin Powers' *The Yellow Birds*. Om heel begrijpelijke redenen domineren bij dit soort 'filmische herinneren' de Eerste Wereldoorlog en de Vietnamoorlog. Dit waren conflicten waarin het beschrijven van de eigen

traumatische oorlogservaringen onderdeel werd van de verwerking daarvan en de chaos inderdaad vaak werd bezworen in sterke 'beelden'. Wat betreft de Eerste Wereldoorlog springen in het oog *Memoirs of an Infantry Officer* (Siegfried Sassoon), *Undertones of War* (Edmund Blunden), *Goodbye to All That* (Robert Graves), *Le Feu* (Henri Barbusse) en *In Stahlgewittern* (Ernst Jünger). Ook kunnen worden genoemd Frederic Manning, Roland Dorgelès en Georges Duhamel. Wanneer we over de Vietnamoorlog spreken dan vallen déze namen op: Philip Caputo (*A Rumor of War*), Tim O'Brien (*If I Die in a Combat Zone*), R. Mason (*Chickenhawk*) en met name natuurlijk Michael Herr (*Dispatches*). Herr is wel heel erg boeiend in dit verband. Niet alleen schreef hij met *Dispatches* een van de mooiste autobiografieën over Vietnam, maar op basis daarvan werd hij vervolgens (co)auteur van de filmscripts van *Apocalypse Now* (Francis Ford Coppola) en *Full Metal Jacket* (Stanley Kubrick). Daarmee werd Herr de hoofdverantwoordelijke voor hét ultieme beeld dat van de Vietnamoorlog is gaan overheersen, namelijk dat van een oorlog die is gevoerd door militairen die collectief *stoned* waren. Of dit echt zo was, is een ander verhaal.

Een beeld kan zich uitstekend loszingen van de werkelijkheid.

Oorlogsdomein: Mario Rigoni Stern

In Nederland mogen we ons gelukkig prijzen met de Serie Oorlogsdomein van de Arbeiderspers. Daarin verschijnen dit soort militaire egodocumenten al jaren, in goede vertalingen. Daaronder bevinden zich vele klassiekers die hierboven zijn aangestipt. Als No. 24 in de serie Oorlogsdomein is recent verschenen *Sergeant in de sneeuw*. Herinneringen aan de aftocht uit Rusland. Het is geschreven door Mario Rigoni Stern, die als Italiaans onderofficier meevocht met de Duitsers aan het oostfront in 1942-1943. De uitgave is uitstekend verzorgd. De vertaling door Asker Pelgrom is van hoge kwaliteit en zijn nawoord is verhelderend. *Sergeant in de sneeuw*, dat het midden houdt tussen een *mémoire* en een roman op basis van de ervaringen die in dagboeken van Rigoni Stern werden vastgehouden, valt in tweeën uiteen. *Het Steunpunt*, het eerste deel, behandelt het dagelijkse leven in de stellingen rondom de rivier de Don. De Italianen zaten daar ingegraven en ze vochten er zowel tegen de Russen als de luizen, en misschien wel in de eerste plaats tegen die insecten. Daarna volgt *In de tang*, het verslag van de terugtocht uit Rusland. Dát levert een ware hellevaart op, over de ijskoude steppes, met temperaturen vér onder het vriespunt, dagen zonder eten, flankaanvallen van Russen en dorpen waar men zich doorheen moest vechten om maar niet afgesloten te raken. De inmiddels tot sergeant-majoor bevorderde Rigoni Stern

nam daarbij nood-gedwongen het commando van zijn eenheid over. Hij werd daarmee (mede)verantwoordelijk voor de terugkomst van de eenheid. Steeds weer kreeg hij dan ook dezelfde vraag voor zijn voeten geworpen: 'majoor, we komen toch wel thuis'? Naarmate de tocht vorderde namen de ontberingen alleen nog maar toe. Steeds meer wapens weigerden dienst door de kou. Ook soldaten zelf bleven liggen in de sneeuw, uitgeput, vrijwillig wachtend op hun einde. Stern zelf redde zich, maar als een van de weinigen. Hij kon na de slopende reis de witte dodenwereld achter zich laten.

Natuur, vervreemding en erg veel polenta

Het boeiende van deze moderne *Anabasis* is dat de gevechten, de barre kou en de honger niet hét hoofdthema vormen van het boek. Op elke pagina zijn ze uiteraard wel aanwezig. Er zijn lange beschrijvingen van de beschietingen, en ook van nabij gevechten in de sneeuw, als weer eens een dorp moest worden gezuiverd om een doortocht te forceren. Maar ze vormen een gegeven, een dreiging, een onderdeel van het leven. Dat leven zelf, méér dan het overleven, is het hoofdthema van *Sergeant in de sneeuw*. Stern schreef over de kameraadschap in de schuilnissen, de slechte grappen en angst, de afkeer van de hoge echelons, het voortdurend zoeken naar nieuwe slaappleatsen, het zingen in Italiaans dialect, het koken van polenta en de oeverloze discussies over de juiste wijze van bereiden van dat gerecht. De stelling dat militairen in de eerste plaats voor

elkaar vechten en voor hun eigen eenheid, wordt hier op elke pagina bevestigd. De hogere doelen, de morele verantwoordelijkheden en de operationele en tactische plannen raakten geregeld uit beeld. Het fascinerendst is nog wel dat Rigoni Stern hierbij het leven in het desolate witte steppelandschap in Rusland en het onherbergzame Noord-Italië op elkaar betrok in subtiele beeldende associaties. Mario Rigoni Stern kwam uit Asiago, uit de bergen boven Venetië. Het berglandschap daar, de kou en ook het soort mensen klonken in Rusland door. Maar niet als uiting van heimwee; eerder als een basis om het leven aan het oostfront te kunnen begrijpen en te beschrijven. Het was het kader van waaruit Stern waarnam en dacht. De huizen (*izba's*) en schuilholten, waarin hij en zijn manschappen voortdurend bescherming zochten voordat men verder trok, riepen bij hem bijvoorbeeld herinneringen op aan de berghutten die hij kende uit Noord-Italië. Waarschijnlijk daarom ook kende hij helemaal geen haat tegen de Russen. Stern begreep hun leven wel, en hun strijd. Van een afstandje Russische militairen opmerkend, noteerde hij droog: 'Ik keek naar ze zoals je vanaf een wandelpad naar een boer kijkt die op zijn land hout sprokkelt'. Hem viel op dat de Russen en Italianen soms zelfs eten voor elkaar achterlieten als ze van stellingen wisselden. Dit tilt het boek ver uit boven de normale oorlogsautobiografieën. *Sergeant in de sneeuw* is een boek van een vervreemde die elk hoger doel is kwijtgeraakt, maar wiens vervreemding, verbazing én empathie alles en iedereen is gaan

gelden, of het nu de Italiaanse kameraden zijn, de Russen, de eekhoorns, of het landschap in het algemeen. De natuur was dan ook nooit echt hels bij Stern, zelfs niet in het winterse Rusland van 1942-43. Het was evenmin paradijselijk. De natuur was domweg. Dat was zo in Italië, en nu weer in Rusland. Daarom is het einde van dit boek zo aangrijpend. De ellende was inmiddels zó groot geworden dat het hem – zelfs hem – allemaal niets meer deed. De gruwelen tegen de bevolking noteerde hij nog slechts terloops. Hij hielp geen gewonden meer. Het eigen leven, de volgende izba en het bijna hallucinerend doorlopen telden alleen nog. De dehumanisering was compleet. Stern en zijn soldaten waren animalistisch geworden; zoals de natuur óók kon zijn.

Le style c'est l'homme

We hebben hier dus niet van doen met een auteur die was gefascineerd door geweld en oorlog, noch met een antimilitarist en al evenmin met een gevoelige poëet die verdwaald was geraakt in een gruwelijke wereld. Stern schreef vooral een ingetogen *modern* boek over de oorlog aan het oostfront, waarin alles heel sober en onopgesmukt wordt verteld; aftastend bijna. Het contrast tussen Mario Rigoni Stern en zijn landgenoot Curzio Malaparte, die beiden over hun belevenissen aan het oostfront schreven, kon wat dit betreft niet groter zijn. Malaparte was als historisch persoon boeiender dan Stern. Of moeten we zeggen: als *personage*? Want Malaparte was een acteur in zijn eigen toneelstuk. De opportunist was

achtereenvolgens revolutionair, fascist, antifascist, gevangene van Mussolini, gerehabiliteerd als waarnemer aanwezig bij de Winteroorlog tussen Finland en Rusland en ooggetuige van de Duitse veldtocht in Polen en Rusland, om daarna doodleuk op te trekken met de geallieerden tijdens de bevrijding van Italië. De kleurrijke poseur was de man van de grote daden én de grote woorden. Malaparte belichaamde de theatrale kant van Italië. Geregeld wist hij zijn evenwicht dan ook niet te bewaren op het slappe koord dat gespannen staat tussen feit en fictie. Dat blijkt wel uit zijn boeken over zijn oorlogservaringen, zoals *Kaputt* en *La Pelle*, die eerder al in de serie

Oorlogsdomein verschenen. Mario Rigoni Stern vertegenwoordigde een heel ander Italië. De Noord-Italiaan stond voor helderheid en precisie. Zijn 'beelden' zijn veel ingetogener dan die van Malaparte. Ze betreffen het zingen – onder vuur – van liederen uit Piemonte; de ervaring van 'het moment' tijdens gevechten in een sneeuwstorm; de totale vervreemding van het eigen lichaam in de oorlog; het herinneren in 'flitsen', vergelijkbaar met de artillerie-inslagen; het voortploeteren op de toendra. Men zou verwachten dat dit misschien niet op waarde werd geschat in Italië toen het boek verscheen in 1953. Niets is minder waar. De eerste druk van *Sergeant in de sneeuw*, uitgege-

ven door Einaudi, was een succes. Het werd onmiddellijk als iets bijzonders herkend. Dat is het ook. Het is fantastisch dat wij in Nederland kennis kunnen nemen van een verstilde stem van het oostfront, die wel heel beeldend schreef, maar géén schreeuwerige beelden nodig had. Bij Stern vinden we geen menselijke wegwijzers in de sneeuw. Hij schreef over de invloed van het ongenaakbare landschap op de mens en over de stilstaande tijd in de fraaie onverbidde witte natuur in oorlogstijd. Mario Rigoni Stern schreef een militaire *Winterreise*.

Drs. H. de Jong, NLDA

Schrijft u een gastcolumn in de Militaire Spectator?

De redactie van de *Militaire Spectator* daagt de lezers uit een gastcolumn te schrijven. Het thema is vrij, maar moet passen binnen de formule van het tijdschrift.

De boodschap moet relevant zijn voor de lezers.

Het moet gaan om een gefundeerde eigen mening, om een logisch opgebouwd betoog en de feiten moeten kloppen en verifieerbaar zijn.

Ten slotte: uw bijdrage mag maximaal duizend woorden tellen. U kunt uw bijdrage sturen naar de bureau-redactie (zie colofon). De redactie wacht reacties met belangstelling af.

De hoofdredacteur

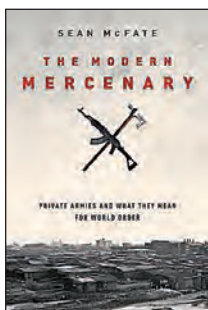

The Iran-Iraq War

A Military and Strategic History
Door Williamson Murray en Kevin Woods
Cambridge (Cambridge University Press) 2014
450 blz.
ISBN 9781107673922
€ 25,-

De Amerikaanse invasie van Irak in 2003 leidde niet alleen tot de val van Saddam Hoessein, maar ook tot de opening van archieven van de Iraakse dictator. De militair historici Williamson Murray en Kevin Woods profiteerden daarvan bij het schrijven van *The Iran-Iraq War*, een geschiedenis van de oorlog tussen de buurlanden die duurde van 1980-1988. Murray en Woods analyseren het conflict vanuit het oogpunt van het Iraakse regime en hoge militaire commandanten. Uit hun onderzoek blijkt dat Saddam en zijn naaste officieren worstelden met het antwoord op Iraanse offensieven, die het voortbestaan van Irak op een zeker moment bedreigden.

The Modern Mercenary

Private Armies and What They Mean for World Order
Door Sean McFate
New York (Oxford University Press) 2014
256 blz.
ISBN 9780199360109
€ 23,-

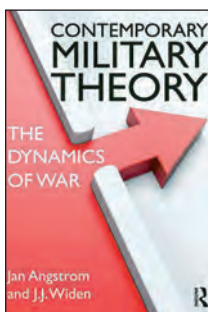
In 2010 was het bedrag dat het Pentagon uitgaf aan *military contractors* zeven keer de hele Britse defensiebegroting en Amerika kan zonder die bedrijven geen militaire operaties – regulier of geheim – meer uitvoeren. Dat zegt Sean McFate, voormalig medewerker van het militaire bedrijf DynCorp International en tegenwoordig docent aan Georgetown University, in *The Modern Mercenary*. McFate gebruikt casestudies uit Liberia, Colombia en Afghanistan en gaat terug naar de Middeleeuwen om een parallel te trekken met huurlingenlegers en militaire contracten uit die tijd. Doorredenerend trekt hij de conclusie dat military contractors invloed kunnen hebben op de internationale verhoudingen, zeker als milities in onstabiele landen zich omvormen tot militaire bedrijven.

Arms Control in Space

Exploring Conditions for Preventive Arms Control
Door Max M. Mutschler
Houndmills (Palgrave Macmillan) 2013
240 blz.
9781137320636
€ 80,-

Is wapenbeheersing in de ruimte gedoemd een illusie te blijven? Die vraag staat centraal in *Arms Control in Space* van de aan de Duitse Stiftung Wissenschaft und Politik verbonden onderzoeker Max Mutschler. Mutschler bekijkt de militarisering van de ruimte vanuit diverse invalshoeken uit de leer van de internationale betrekkingen en hij wijst op de sterk uiteenlopende visies van de VS en de EU. Waar Europa een wapenwedloop in de ruimte als een ernstige bedreiging ziet, wil Amerika zijn technologische voorsprong gebruiken om de optie voor het ontwikkelen van ruimtewapens open te houden. Een moratorium op het testen van ruimtewapens zou volgens Mutschler een goede eerste stap kunnen zijn.

Contemporary Military Theory

The Dynamics of War
Door Jan Angstrom en J.J. Widén
Londen (Routledge) 2014
234 blz.
ISBN 9780415643047
€ 33,-

In *Contemporary Military Theory* houden Jan Angstrom en J.J. Widén militaire theorieën van de afgelopen tweehonderd jaar tegen het licht. Van de Napoleontische Oorlogen tot de huidige oorlog in Afghanistan bekijken zij vanuit verschillende perspectieven de theorieën die zijn toegepast en aan welke punten van kritiek die onderhevig zijn. De perspectieven vormen daarbij vaak contrasten, terwijl de auteurs tegelijkertijd ook aandacht besteden aan ontwikkelingen als het veranderende karakter van oorlogvoering. Na een inleiding over strategie beschrijven Angstrom en Widén theorieën voor oorlogvoering op land, in de lucht en ter zee en bij joint operaties en concluderen zij dat de dynamiek van de strijd iedere theorie onder druk zet.

VOORAANKONDIGING

Conferentie

War in the History of Ideas

14 oktober 2014 – Koninklijke Militaire Academie, Breda

De British Society for the History of Philosophy en de Nederlandse Defensie Academie organiseren gezamenlijk de conferentie *War in the History of Ideas*.

De inleiding verzorgt professor Azar Gat, hoogleraar Nationale Veiligheid en voorzitter van de leerstoel Politieke Wetenschap aan de universiteit van Tel Aviv en tevens auteur van *A History of Military Thought* (2001) en *War in Human Civilization* (2006). Daarna presenteren zo'n vijftien sprekers uit binnen- en buitenland hun onderzoeksresultaten.

Hun onderwerpen zijn onder meer: 'Descartes en de militaire hervormingen van Maurits van Oranje', 'Zelfopoffering in oorlog', 'Napoleons concept van oorlog', 'De rol van ideeën in hedendaagse burgeroorlogen', 'De ontstaans geschiedenis van Clausewitz' Vom Kriege', 'Hybride oorlogvoering in de Oekraïne' en 'De Britse Idealisten over oorlog'.

Daarmee beweegt deze eendaagse conferentie zich op het snijvlak van de geschiedenis van de ideeën en de geschiedenis van de oorlogvoering; de fascinerende relatie tussen de filosofische theorie en de militaire praktijk.

De voertaal is Engels.

Programma

09.00 uur	Ontvangst
09.30 uur	Welkomstwoord
09.50 uur	Lezing door professor Azar Gat
11.05 uur	Diverse parallelle lezingen
12.20 uur	Lunch
13.20 uur	Diverse parallelle lezingen
15.15 uur	Pauze
15.45 uur	Diverse parallelle lezingen
17.00 uur	Borrel

Doelgroep

De conferentie is bedoeld voor militairen, onderzoekers en studenten die geïnteresseerd zijn in de veranderende oorzaken van oorlog, oorlog als cultureel of politiek fenomeen, de relatie tussen oorlog en filosofie en klassieke en moderne denkers over oorlogvoering.

Inschrijven

Het definitieve programma is binnenkort bekend en dan wordt ook de inschrijving geopend. Omdat de conferentie plaatsvindt op een terrein van het ministerie van Defensie moet u zich van tevoren inschrijven om toegang te krijgen.